

Yoga: Osho Rajaneesh's Point of View- A Analysis

ಯೋಗ: ಓಶೋ ರಜನೀಶರ ದೃಷ್ಟಿಕೋನ- ಒಂದು ವಿಶ್ಲೇಷಣೆ

Dr. H N MANJURAJU

SELECTION GRADE LECTURER IN KANNADA

GOVT. FIRST GRADE COLLEGE FOR WOMEN, K R NAGAR, MYSORE DIST.

ಡಾ. ಹೆಚ್ ಎನ್ ಮಂಜುರಾಜು

ಆಯ್ಕೆ ಶ್ರೇಣಿ ಕನ್ನಡ ಉಪನ್ಯಾಸಕರು

ಸರ್ಕಾರಿ ಪ್ರಥಮ ದರ್ಜೆ ಮಹಿಳಾ ಕಾಲೇಜು, ಕೆ ಆರ್ ನಗರ, ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆ

ABSTRACT

The term "Yoga" is pervaded in all our thoughts, feelings and behaviour. It is a language of psycho-religious vision and abstract knowledge. It has been descended from time immemorial as commandments of many achievements. "Yoga" is an Indian based system of meditation, mostly originated from Pathanjali's "Yoga Sutras."

Acharya Osho Rajaneesh considered it as 'science' and gave a meaningful definition. In this article, an attempt is made to identify its origin, its importance to our lives, and how our lives are influenced by it, as conceived by Osho Rajaneesh, 'the Science of Yoga.'

For instance,

- Yoga takes us beyond the ethical values of good or bad.

- Yoga encroaches the two dimensions of energy – existence and nonexistence.
- Being and Non being both are there! Both are together.

Material science is the stepping-stone for obtaining metaphysical knowledge. The knowledge of metaphysics is nothing but a pure science-claims/ emphasis OSHO. All these are discussed in this article. Yoga sutras, Rajaneesh's conception of yoga and Indian Philosophy are considered at length in this article.

KEY WORDS: ಯೋಗ, ಪತಂಜಲಿ, ಓಶೋ, ವಿಜ್ಞಾನ, ಅಸ್ತಿತ್ವ-ಅನಸ್ತಿತ್ವ, ಇರುವಿಕೆ-ಇಲ್ಲದಿರುವಿಕೆ, ದ್ವಂದ್ವ, ಋತದ ನಿಯಮ, ಲಾವೋತ್ಸ, ಅದ್ವೈತ, ಚೇತನ-ಅಚೇತನ, ಯೋಗಸೂತ್ರ, ಸ್ವಯಂ, ಅಹಂ, ಧರ್ಮ-ಅಧ್ಯಾತ್ಮ

ಪೀಠಿಕೆ: ಯೋಗ ಎಂಬ ಪದ, ಪರಿಕಲ್ಪನೆಗಳಾಗಲೀ, ಈ ಸಂಬಂಧದ ಎಲ್ಲ ಆಚಾರ-ವಿಚಾರಗಳಾಗಲೀ ನಮ್ಮ ಬದುಕು-ಆಲೋಚನೆಗಳಲ್ಲಿ ಇನ್ನಿಲ್ಲದಂತೆ ಬೆರೆತುಬಿಟ್ಟಿದೆ. ಇದೊಂದು ಮನೋಧಾರ್ಮಿಕ ಪರಿಭಾಷೆ; ದಾರ್ಶನಿಕ-ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಅರಿವು. ಬಹಳ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಿಂದ ಬಂದ ಹಲವು ಸಾಧನೆಗಳ ಸಂಹಿತೆ. ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಮೂಲ ಭಾರತೀಯ ನೆಲೆಯ ಪತಂಜಲಿ ಪ್ರಣೀತ ಯೋಗಸೂತ್ರಗಳು. ಯೋಗವನ್ನು ಮೊದಲ ಬಾರಿಗೆ ವಿಜ್ಞಾನವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಿ, ವಿಶಿಷ್ಟ ಮತ್ತು ಅರ್ಥಪೂರ್ಣ ವ್ಯಾಖ್ಯೆ ಕೊಟ್ಟವರು ಓಶೋ ರಜನೀಶ್. ಈ ಅಧ್ಯಯನಾತ್ಮಕ ಸಂಪ್ರಬಂಧವು ರಜನೀಶರ ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಯೋಗವಿಜ್ಞಾನದ ಮೂಲನೆಲೆಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಿ, ನಮ್ಮ ಬದುಕಿಗದರ ಪ್ರಸ್ತುತತೆ ಏನು? ಹೇಗೆ? ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರ ವಿಶ್ಲೇಷಣೆಯ ಪ್ರಯತ್ನ ಮಾಡುವುದು.

ನಿದರ್ಶನಕ್ಕೆ:

- ಯೋಗವು, ನೀತಿಮೌಲ್ಯಗಳು ವಿರಮಿಸುವ ಒಳ್ಳೆಯ-ಕೆಟ್ಟ ಎಂಬವುಗಳ ಆಚೆಗೆ ಕರೆದೊಯ್ಯುವುದು.
- ಯೋಗವು, ಶಕ್ತಿಯ ಎರಡು ಆಯಾಮಗಳಾದ ಅಸ್ತಿತ್ವ-ಅನಸ್ತಿತ್ವಗಳ ಅತಿಕ್ರಮಣ
- ಇರುವಿಕೆ ಮತ್ತು ಇಲ್ಲದಿರುವಿಕೆ- ಎರಡೂ ಇದೆ! ಒಟ್ಟಿಗೇ ಇವೆ.....

ಪದಾರ್ಥವಿಜ್ಞಾನವು ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಜ್ಞಾನ ಹೊಂದಲೊಂದು ಸೋಪಾನ ಹಾಗೂ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಅರಿವು ಶುದ್ಧವಿಜ್ಞಾನವಲ್ಲದೆ ಬೇರಲ್ಲ ಎಂಬುದನ್ನು ಓಶೋ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದು ಹೀಗೆ. – ಇದನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ ಈ ಪ್ರಬಂಧ. ಇದಕ್ಕಾಗಿ ಯೋಗಸೂತ್ರಗಳು, ರಜನೀಶರ ವಿಚಾರಧಾರೆ ಮತ್ತು ಭಾರತೀಯ ತತ್ವಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ಬೆಂಬಲ ಪಡೆಯಲಾಗುವುದು.

ಯೋಗ ಎಂಬ ಪದ ನಮ್ಮ ಆಚಾರ-ವಿಚಾರಗಳಲ್ಲಿ ಇನ್ನಿಲ್ಲದಂತೆ ಬೆರೆತುಬಿಟ್ಟಿದೆ. ಯೋಗಾಯೋಗ ಎಂಬ ಮಾತಾಗಲೀ, ಯೋಗಾಸನ ಎಂಬ ಜನಪ್ರಿಯ ವ್ಯಾಯಾಮ ಪ್ರಕಾರವಾಗಲೀ, ಯೋಗಿಯ ಸಾಧನೆ-ಪ್ರವಚನ ಎಂಬ ಮನೋಧಾರ್ಮಿಕ ಪರಿಭಾಷೆಯಾಗಲೀ ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಮೂಲ ಭಾರತೀಯ ನೆಲೆಯ ಪತಂಜಲಿ ಪ್ರಣೀತ ಯೋಗಸೂತ್ರಗಳು. ಯೋಗವನ್ನು ತಿಳಿದವರು, ಯೋಗವೇ ಆದವರು ಯೋಗಿಗಳು. ಇದೊಂದು ದಾರ್ಶನಿಕ ಹಾಗೂ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಅರಿವು. ಷಡ್ಧರ್ಶನಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಯೋಗ; ಬಹಳ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಿಂದ ಬಂದ ಹಲವು ಸಾಧನೆಗಳ ಸಂಹಿತೆ. ಯೋಗವನ್ನು ಮೊದಲ ಬಾರಿಗೆ “ವಿಜ್ಞಾನ” ವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಿ, ವಿಶಿಷ್ಟ ಮತ್ತು ಅರ್ಥಪೂರ್ಣ ವ್ಯಾಖ್ಯೆ ಕೊಟ್ಟವರು ಓಶೋ ರಜನೀಶರು.

ಆಚಾರ್ಯ ಶ್ರೀ ರಜನೀಶರು ಮನುಕುಲದ ನಾಡಿಮಿಡಿತ ಬಲ್ಲ ಅಪರೂಪದ ಧಾರ್ಮಿಕ ಗುರು, ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನಿ, ದಾರ್ಶನಿಕ, ಪ್ರಗಲ್ಭ ವಿದ್ವಾಂಸ, ಪ್ರತಿಭಾವಂತ ಚಿಂತಕ, ಸದ್ವಿಲ್ಲದ ವಿಚಾರಕ್ರಾಂತಿಯ ಹರಿಕಾರ-ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ತರ್ಕ ಮತ್ತು ತತ್ತ್ವಗಳ ಮೂಲಕ ಹೊರಟು, ತರ್ಕಾತೀತವೂ ತತ್ತ್ವಾತೀತವೂ ಆದ ಆಯಾಮದತ್ತ ಕರೆದೊಯ್ದು, ಪೂರ್ಣವನ್ನು ಅರ್ಥ ಮಾಡಿಸುವ ಅನುಭಾವಿ ಸಂತ. ಪ್ರಪಂಚದ ಎಲ್ಲ ರಹಸ್ಯದರ್ಶಿಗಳ, ಧರ್ಮಜಿಜ್ಞಾಸುಗಳ ಅಂತರಂಗವನ್ನರಿತವರು. ಬುದ್ಧ, ಮಹಾವೀರ, ಕ್ರಿಸ್ತ, ಕೃಷ್ಣ, ಪೈಗಂಬರ್, ಸಾಕ್ರಟೀಸ್, ಜೈನ್‌ಗುರು, ಲಾವೋತ್ಸೆ, ಕನ್‌ಫ್ಯೂಷಿಯಸ್, ಆದಿ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯ, ಪರಮಹಂಸ, ವಿವೇಕಾನಂದ, ಮೌಞ್ಜೂದ್, ಮುಲ್ಲಾ ನಸುರುದ್ದೀನ್, ಗುಜ್ಜೈಫ್, ಕಬೀರ್, ನಾನಕ್, ಮೀರಾ, ರಮಣ ಮಹರ್ಷಿ, ಜಿದ್ದು ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿ ಮೊದಲಾದವರಿಂದ ಸ್ಫೂರ್ತಗೊಂಡವರು.

ಹಲವರಿಗೆ ‘ಓಶೋ’ ಎಂದ ಕೂಡಲೇ ಮನದಲ್ಲಿ ಮೂಡುವುದು ಆತ ಸೆಕ್ಸ್‌ಗುರು, ಶ್ರೀಮಂತ ಸಂನ್ಯಾಸಿ, ಮುಕ್ತಕಾಮಿ ಎಂಬಿತ್ಯಾದಿ. ರಜನೀಶರ ತಾಜಾ ಲಹರಿಗಳು ಜನಮಾನಸವನ್ನು ಮುಟ್ಟದಂತೆ ನಡೆಸಿದ ವ್ಯವಸ್ಥಿತ ಪಿತೂರಿ ಮತ್ತು ಪೂರ್ವಗ್ರಹ ಮನಸ್ಥಿತಿಗಳು ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣ. ಓಶೋ ವಿಚಾರಧಾರೆಯನ್ನು ಓದುವ, ಕೇಳುವ ಸಹನೆ-ವ್ಯವಧಾನಗಳಷ್ಟೇ ಈ ಆಪಾದನೆಗಳಿಗೆ ಉತ್ತರವಾಗಬಲ್ಲದು. ಇಂಥ ವಿವಾದಾಸ್ಪದ ಸಂಗತಿಗಳಿಗೆ ಹೋಗದೆ, ಅವರು “ಅರಿವನ್ನು ವಿಶ್ಲೇಷಿಸುವ ಕ್ರಮ” ವನ್ನಷ್ಟೇ ಈ ಪ್ರಬಂಧದಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸಲು ಯತ್ನಿಸಿರುವೆ. ಓಶೋ ಮಾತು, ಪ್ರವಚನ, ಬರೆಹ, ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳನ್ನು ಯಾವುದೇ ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಜ್ಞಾನಶಿಸ್ತಿನ ಚೌಕಟ್ಟಿಗೆ ತರಲಾಗದು. ಎಲ್ಲ ಬಗೆಯ ಜ್ಞಾನಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ಕಟ್ಟು-ಕಟ್ಟಳೆಗಳನ್ನು ಮೀರಿ ಹರಿದ ಮಹಾಪೂರವದು. ಇದು “ನಿಚ್ಚಂಪೊಸತು ಅರ್ಣವಂಬೋಲ್ ಅತಿ ಗಂಭೀರಂ ಕವಿತ್ವಂ” ಎಂದು ಪಂಪ ಹೇಳಿದ ಹಾಗೆ. ಓಶೋ ವಿಚಾರಿಸದ ಕ್ಷೇತ್ರ ಯಾವುದೂ ಉಳಿದಿಲ್ಲ; ಹೇಳದೇ ಬಿಟ್ಟ ಯಾವುದೇ ವಿಚಾರವಿಲ್ಲ! ಓಶೋಚ್ಚಿಷ್ಟಂ ಸರ್ವಸಂಗತಿಯುಂ. ಜಗತ್ತಿನ ಐವತ್ತು ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ-ಏಳುನೂರಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪುಸ್ತಕಗಳಲ್ಲಿ-ಇವರ ಮಾತಿನ ಬಾಂಬು ಸ್ಫೋಟಗೊಂಡಿದೆ. ಕೆನೆಟ್, ವಿಡಿಯೊ ಟೇಪ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ಅಡಕಗೊಂಡ ಆಖ್ಯಾನ-ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳನ್ನು ಹೊರತೆಗೆದು ಕೃತಿರೂಪಕ್ಕೆಳಿಸುವ ಕಾರ್ಯ ಈಗಲೂ ಓಶೋ ಶಿಷ್ಯರಿಂದ ಅವಿರತ ಸಾಗುತ್ತಿದೆ.

ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶದ ಕುಚವಾಡಾ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ೧೯೩೧ ಡಿಸೆಂಬರ್ ೧೧ ರಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದ ಓಶೋ ಮೂಲತಃ ಜೈನ ಕುಟುಂಬಿ. ಬಾಲ್ಯದ ಹೆಸರು ರಜನೀಶ್ ಚಂದ್ರಮೋಹನ್. ೧೯೫೭ ರಲ್ಲಿ ತತ್ತ್ವಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ಪದವಿ ಗಳಿಸಿದ ರಜನೀಶ್ ಜಬಲ್‌ಪುರ ವಿವಿಯಲ್ಲಿ ಒಬತ್ತು ವರ್ಷ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ೧೯೭೬ ರ ವೇಳೆಗೆ ಹುದ್ದೆಯನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿ, ಮುಂಬೈಯಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದರು. ಅಧ್ಯಾತ್ಮವೇ ಜೀವದುಸಿರಾದ ಮೇಲೆ, ಪ್ರವಚನಕ್ಕಾಗಿ ಜಗತ್ತಿನಾದ್ಯಂತ ಸಂಚರಿಸಿದರು. ಈ ಸಮಯದಲ್ಲೇ ಆಚರ್ಯ ರಜನೀಶ್ ಎಂದು ಕರೆಸಿಕೊಂಡದ್ದು. ೧೯೭೪ ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಪೂನಾದಲ್ಲಿ ರಜನೀಶರ ಆಶ್ರಮ ಸ್ಥಾಪನೆಯಾಯಿತು. ಅದೀಗ 'ಓಶೋ ಕಮ್ಯೂನ್ ಇಂಟರ್‌ನ್ಯಾಷನಲ್' ಎಂದು ಕರೆಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದೆ.

ಪ್ರಪಂಚದ ಲಕ್ಷಾಂತರ ಶಿಷ್ಯರು ಭಗವಾನ್ ಎಂದು ಕರೆಯುವುದನ್ನು ಓಶೋ ಒಪ್ಪಲಿಲ್ಲ-ಬಹಳ ಮಂದಿ ಇದಕ್ಕೆ ಈಶ್ವರ-ದೇವರು ಎಂಬರ್ಥ ಮಾಡುತ್ತಾರೆಂದು. ವಿಲಿಯಂ ಜೇಮ್ಸ್ ಅವರು ಓಶಿಯಾನಿಕ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಹ್ರಸ್ವರೂಪವಾದ ಓಶೋ ಎಂದು ಕರೆದರು. ಇದರರ್ಥ "ನಾಗರದಲ್ಲಿ ವಿಲೀನ" ಅಂತ. ೧೯೮೧ ರ ವೇಳೆಗೆ ದೈಹಿಕ ಅಸ್ವಸ್ಥತೆಯಿಂದಾಗಿ ಶಿಷ್ಯರ ಒತ್ತಾಯದ ಮೇರೆಗೆ ಅಮೆರಿಕಕ್ಕೆ ತೆರಳಿದ ಓಶೋ ೧೯೮೪ ರ ವರೆಗೂ ಮೌನವ್ರತ ತಾಳಿದರು. ಈ ಜ್ಞಾನಸಾಗರ-ಮನುಕುಲದ ವಿವೇಕದಾಗರ ೧೯೯೦ ಜನವರಿ ೧೯ ರಂದು ನೀಲದೊಳಗೆ ನೀಲವಾಗಿ ಲೀನವಾಯಿತು.

ಓಶೋ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವಾತ್ಮಕ್ಕೆ ಪೂರ್ಣ ಮನ್ನಣೆ ಕೊಟ್ಟವರು. ಜವಾಬ್ದಾರಿ ಹೊತ್ತ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಇವರ ಒತ್ತಾಯ. ಧಾರ್ಮಿಕ ಮುಖಂಡರ ಹಾಗೂ ರಾಜಕೀಯ ಧುರೀಣರ ಕುತಂತ್ರಗಳನ್ನು ಬಯಲಿಗೆಳೆಯುತ್ತಿದ್ದರಿಂದ ಓಶೋ ದೊಡ್ಡವರಿಗೆ ನುಂಗಲಾರದ ತುತ್ತಾದರು. ಅಸತ್ಯ, ಅಹಂಕಾರ, ಆಷಾಢಭೂತೀತನಗಳನ್ನು ಕಂಡರೆ ಆಗದ ಇಂಥ ನೇರ-ನಿಷ್ಕರವಾದಿಗಿ ಶತ್ರುಗಳೇ ಹೆಚ್ಚಿದ್ದರು. ಇದರರ್ಥ ಮಾನವಕೋಟಿಯಲ್ಲಿ ಶತಶತಮಾನಗಳಿಂದ ಹುತ್ತಗಟ್ಟಿರುವ ಸಣ್ಣತನ, ಅಸೂಯೆ, ಕ್ರೌರ್ಯ, ನಾನಾತ್ವ ಮತ್ತು ಮಿಲಿಯಾಂತರ ಭ್ರಮೆಗಳು.

ಆ ಕಾಲಕ್ಕೇ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಹಂಚಿಹೋಗಿದ್ದ ಸಿದ್ಧ-ಸಾಧಕರ ಅನುಭವದ ಪಾಕಕ್ಕೆ ಪತಂಜಲಿ ಮುನಿ ಮೊತ್ತ ಮೊದಲ ಬಾರಿಗೆ ತಮ್ಮ ದರ್ಶನದ ಮೂಸೆಯಲ್ಲಿರಿಸಿ ಯೋಗಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದರು. ಇವು ಹೆಸರೇ ಹೇಳುವಂತೆ ಸೂತ್ರಗಳು. ಸರ್ವಕಾಲ, ದೇಶ, ಸಂಸ್ಕೃತಿಗಳಿಗೆ ನೇರವಾಗಿ ಲಗತ್ತಾಗುವ ವಿಚಾರಗಳು-ಆಚಾರಗಳಾಗಿ ಅನುಷ್ಠಾನಗೊಳ್ಳುವ ಚಹರೆಗೆ

ಸೂತ್ರ ಎನ್ನುವುದು. ಈ ಯೋಗವಿಧಾನವು ಮುಂದೆ ಮಹತ್ವ ಪಡೆಯುತ್ತ ಹೋಯಿತು. ತರುವಾಯ ಇವುಗಳ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಹಲವು ಮಜಲುಗಳನ್ನು ಪಡೆಯಿತು. ಕುರುಡರು ಆನೆ ಮುಟ್ಟಿದ ಕತೆಯಂತಾಯಿತೆಂದರೆ ತಪ್ಪಾಗಲಾರದು. ಪತಂಜಲಿ ಪ್ರಣೀತ ಯೋಗಶಾಸ್ತ್ರವು ಮೂಲತಃ ಒಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತ. ಶರೀರಶಾಸ್ತ್ರ, ಮನೋವಿಜ್ಞಾನ, ತತ್ತ್ವಶಾಸ್ತ್ರ, ಅಧ್ಯಾತ್ಮಶಾಸ್ತ್ರ ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡರಚನೆಗಳು ಇದರಲ್ಲಿ ಮಿಲಿತಗೊಂಡಿವೆ. ಸುಮಾರು ನೂರು ಉಪನ್ಯಾಸಗಳಲ್ಲಿ, ಹತ್ತಿಪ್ಪತ್ತು ಪುಸ್ತಕಗಳಲ್ಲಿ ರಜನೀಶರು ಇಂಥ ಯೋಗಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ವಿಶ್ಲೇಷಿಸಿದ್ದಾರೆ.

- ಯೋಗವು, ನೀತಿಮೌಲ್ಯಗಳು ವಿರಮಿಸುವ ಒಳ್ಳೆಯ-ಕೆಟ್ಟ ಎಂಬವುಗಳ ಆಚೆಗೆ ಕರೆದೊಯ್ಯುವುದು
- ಯೋಗವು, ಶಕ್ತಿಯ ಎರಡು ಆಯಾಮಗಳಾದ ಅಸ್ತಿತ್ವ-ಅನಸ್ತಿತ್ವಗಳ ಅತಿಕ್ರಮಣ
- ಇರುವಿಕೆ ಮತ್ತು ಇಲ್ಲದಿರುವಿಕೆ-ಎರಡೂ ಇದೆ! ಒಟ್ಟಿಗೇ ಇವೆ.....

ಯಾವುದೇ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಸಿದ್ಧಿಗೆ ಯೋಗ ಬೇಕು ಅಷ್ಟೇ. ಧರ್ಮವು ನಂಬಿಕೆಯ ಸಹಯೋಗದಲ್ಲಿದೆ. ಆದರೆ ಯೋಗವು ನಂಬಿಕೆಯದಲ್ಲ. ಜೀವನಸತ್ಯದ ಪಾತಳಿಯಲ್ಲಿ ರೂಪುಗೊಂಡ ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ಪ್ರಯೋಗಸೂತ್ರಗಳ ಪ್ರಣಾಳಿ. ವಿಜ್ಞಾನವು ನಂಬಿಕೆಯಲ್ಲ, ಅನ್ವೇಷಣೆಯಿಂದ ಶುರುವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದೇ ರೀತಿ ಯೋಗವು ಹುಡುಕಾಟ, ಜಿಜ್ಞಾಸೆಗಳಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭಗೊಳ್ಳುವುದು; ಕಂಡುಕೊಳ್ಳುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ, ಸಾಹಸಗಳು ಬೇಕಷ್ಟೇ. ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಯೋಗದ ಅನುಸಂಧಾನ ಬೇಕು, ಯೋಗಕ್ಕೆ ಧರ್ಮದ ಹಂಗಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಯೋಗಮಾರ್ಗ ಒಂದು ನಿಚ್ಚಳ ವಿಜ್ಞಾನ ಎನ್ನುವುದು ಓಶೋ ಇರಾಡೆ. ಪದಾರ್ಥವಷ್ಟೇ ಸತ್ಯ, ಪರಮ ಆತ್ಮ ಎಂಬುದಿಲ್ಲ ಎಂದಿದ್ದ ವಿಜ್ಞಾನ ಈಗ ಯೋಗವನ್ನು ಅರ್ಥಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಹೊರಟು ದಂಗಳಾಗಿದೆ. ವಿಕಾಸವೇ ಶಕ್ತಿ, ಪದಾರ್ಥಗಳು ಭ್ರಮೆ, ಅದರೊಳಗಿನ ಶಕ್ತಿದರ್ಶನವೇ ಸತ್ಯ ಎಂದಿದೆ ಯೋಗ.

ಯೋಗದ ಮೊದಲ ಸೂತ್ರ: ಜೀವನವೆಂಬುದೊಂದು ವಿಕಾಸಶೀಲ ಶಕ್ತಿ, ಇಂಥ ಶಕ್ತಿಗೆ ಎರಡು ಆಯಾಮಗಳಿವೆ. ಒಂದು, ಅಸ್ತಿತ್ವ ಮತ್ತೊಂದು, ಅನಸ್ತಿತ್ವ.

ಶಕ್ತಿಯು ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿದೆ ಎಂದರೆ ಜಗತ್ತು ಮತ್ತದರ ಪರಿವಾರವಿದೆ. ಅನಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಜಗತ್ತು ಶೂನ್ಯವಾಗುವುದು. ಯಾವುದಕ್ಕೆ ಜನನವಿದೆಯೋ ಅದಕ್ಕೆ ಮೃತ್ಯುವೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಒಂದು ಮುಖಕ್ಕೆ ಇನ್ನೊಂದು ಮುಖ ಅನಿವಾರ್ಯ.

ಎರಡನೇ ಸೂತ್ರ: ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಅಸ್ತಿತ್ವದ ಹಿಂದೆ ಅನಸ್ತಿತ್ವ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿದೆ.

ಯೋಗದ ಪ್ರಕಾರ ಸೃಷ್ಟಿ ಕೇವಲ ಒಂದು ಮುಖ, ಪ್ರಳಯ ಇನ್ನೊಂದು ಮುಖ. ಬೀಜದೊಳಗೆ ಮುಂದೆ ವಿಕಸಿಸುವ ವೃಕ್ಷದ ಗುರುತು ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ, ಆದಾಗ್ಯೂ ಚಿಕ್ಕದೊಂದು ಬೀಜದಿಂದ ಬೃಹತ್ ಮರವೊಂದು ಹೊರ ಬರುವುದು. ಮತ್ತೀ ವೃಕ್ಷವು ಬೀಜಗಳಿಗೆ ಜನ್ಮವಿತ್ತು ಇಲ್ಲವಾಗುವುದು. ಇದೇ ತರಹ ಇಡೀ ಅಸ್ತಿತ್ವ ಆಗುತ್ತಿರುತ್ತದೆ, ಇಲ್ಲವಾಗುತ್ತಿರುತ್ತದೆ. ಶಕ್ತಿಯು ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ ಮತ್ತೆ ಅನಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿ ಹೊರಟು ಹೋಗುತ್ತದೆ. ದೀಪ ಶಾಂತವಾದ ಮೇಲೆ ಬೆಳಕು ಎಲ್ಲಿ ಹೋಯಿತು? ಎಲ್ಲಿಂದ ಬಂತೋ ಅಲ್ಲಿಗೆ!

ಅರಿವಿಗೆ ಎರಡು ಮುಖಗಳಿವೆ. ಬರೀ ಒಂದು ಕಡೆ ನೋಡುವುದೆಂದರೆ ಅಜ್ಞಾನ. ಅಜ್ಞಾನದ ಅರ್ಥ ತಿಳಿಯದಿರುವುದು ಎಂದಲ್ಲ, ಅರ್ಥ ಮಾತ್ರ ತಿಳಿದಿರುವುದು ಎಂದು. ನಮಗೆ ಗೊತ್ತಿದೆ ಮತ್ತು ನಮಗೆ ಗೊತ್ತಿಲ್ಲ ಎಂಬುದೂ ಗೊತ್ತಿದೆ. ಅಂದ ಮೇಲೆ ನಮಗದು ಗೊತ್ತಿರುವಂತೆಯೇ. ರಜನೀಶರು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸುವುದು ಹೀಗೆ: ಅರ್ಥಸತ್ಯವು ಅಸತ್ಯಕ್ಕಿಂತಲೂ ಕೆಡುಕು. ಏಕೆಂದರೆ ಅಸತ್ಯದಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆ ಸಾಧ್ಯ, ಅರ್ಥಸತ್ಯದಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆ ಅಸಾಧ್ಯ. ಅರ್ಥದ ಅರ್ಥವೇ ನಾವ್ಯಾವುದೋ ಭ್ರಮೆಯಲ್ಲಿದ್ದೇವೆಂದು. ಅರ್ಥ ಪ್ರೇಮ, ಅರ್ಥ ಕಳ್ಳತನ ಅಂತ ಇಲ್ಲ ತಾನೇ. ಒಂದೋ ಪ್ರೇಮಿಸುತ್ತೇವೆ; ಅಥವಾ ಪ್ರೇಮಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅರ್ಥ ಕಳ್ಳತನವೆಂದರೆ ಅರ್ಥ ಹಣವನ್ನು ಕದಿಯುವುದು. ಅರ್ಥಹಣದ ಕಳವೂ ಸಹ ಪೂರ್ತಿ ಕಳ್ಳತನವೇ. (ಪತಂಜಲಿ ಯೋಗಸೂತ್ರ ಸಂ ೨ ಪುಟ ೨೦೬)

ಯೋಗ ಹೇಳುತ್ತದೆ: ಯಾರು ಬರೀ ಅಸ್ತಿತ್ವವನ್ನಷ್ಟೇ ನೋಡುವರೋ ಅವರು ಅರ್ಥ ಮಾತ್ರ ಹಿಡಿದಿರುವರು. ಯಾರು ಅರ್ಥ ಹಿಡಿದಿದ್ದಾರೋ ಅವರು ಭ್ರಮೆಯಲ್ಲಿರುವರು, ಅವರದು ಅಜ್ಞಾನ. ಜನ್ಮದಂತೆ ಮರಣವೂ ಅದರದೇ ಇನ್ನರ್ಥ ಭಾಗ. ಅರ್ಥ ಆಯ್ಕೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದಲೇ ನಾವು ತಪ್ಪುಗಳಲ್ಲಿ ಸಿಲುಕಿದ್ದೇವೆ, ದುಃಖವು ಸುಖದ್ದೇ ಇನ್ನರ್ಥ ಅಂಗ. ಯಾರು ಸುಖ ಹೊಂದುವರೋ ಅವರು ದುಃಖ ಆಗಲೇಬೇಕು. ಯಾರು ಶಾಂತಿ ಬಯಸುವರೋ ಅವರು ಅಶಾಂತರಾಗಲೇಬೇಕು; ಬೇರಾವ ದಾರಿಯಿಲ್ಲ! ಈ ನಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಯೋಗ ಮತ್ತು ಯೋಗಿ ಎಂಬ ಪರಿಕಲ್ಪನೆಯನ್ನು ಅರಿಯಬೇಕು.

ಈ ಎರಡೂ ರೂಪಗಳನ್ನು ಅರಿತವರಿಂದ ಮಾತ್ರ ಯೋಗಸಾಧನೆ ಸಾಧ್ಯ. ಅರ್ಥ ಭಾಗ ಹಿಡಿದವರು ಅಯೋಗಿ. ಯಾರು ಭೋಗಿಯೋ ಅವರು ಅರ್ಥ ಮಾತ್ರ ಹಿಡಿದವರು. ಯಾರನ್ನು ಯೋಗಿ ಅನ್ನುತ್ತೇವೆಯೋ ಅವರು ಸಂಪೂರ್ಣತೆಯನ್ನು ಅರಿತವರು. ಯೋಗ ಎಂದರೆ ಸಂಪೂರ್ಣ. ಯೋಗದ ಅರ್ಥ ಕೂಡಿಸುವುದು. ಗಣಿತದ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಯೋಗದ ಅರ್ಥ ಕೂಡಿಸುವುದು. ಅಧ್ಯಾತ್ಮದ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಯೋಗವೆಂದರೆ ಸಮಗ್ರ, ಪೂರ್ಣ. ಯೌವನ-ಮುದಿತನ, ಜನ್ಮ-ಮರಣ, ಆಸ್ತಿತ್ವ-ನಾಸ್ತಿತ್ವ ಈ ಎಲ್ಲವೂ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದರ ಪರಿಭಾಷೆ. ಇರುವಿಕೆ ಮತ್ತು ಇಲ್ಲದಿರುವಿಕೆ ಎರಡೂ ಒಟ್ಟಿಗೇ ಇವೆ. ಆಸ್ತಿಕ ಮತ್ತು ನಾಸ್ತಿಕ ಇಬ್ಬರ ಬಳಿಯೂ ಇರುವುದು ಅರ್ಥಸತ್ಯವಷ್ಟೇ. ಅರ್ಥಸತ್ಯವು ಅಸತ್ಯಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಪಾಯಕಾರಿ, ಅದರ ಅನಾಹುತ ತೀವ್ರ.

ಮೂರನೇ ಸೂತ್ರ: ದ್ವಂದ್ವದ ನಡುವೆ ಶಕ್ತಿಯು ವಿಸ್ತಾರಗೊಳ್ಳುವುದು.

ಕತ್ತಲು ಮತ್ತು ಬೆಳಕು ಎರಡೂ ಒಂದರಿಂದಲೇ ಉಂಟಾಗಿರುವುದು. ಕತ್ತಲು ಎಂಬುದು ಕಡಿಮೆ ಬೆಳಕಷ್ಟೇ. ಬೆಳಕು ಎಂಬುದು ಕಡಿಮೆ ಕತ್ತಲಿಗಿಟ್ಟಿರುವ ಹೆಸರಷ್ಟೆ. ವಿಜ್ಞಾನದ ಸಹಾಯ ಪಡೆದರೆ ತಿಳಿಯುವುದು: ಕತ್ತಲು ನಮಗೆ, ಪಕ್ಷಿಗಳಿಗಲ್ಲ. ಅವುಗಳ ಕಣ್ಣು ಅಷ್ಟು ಸೂಕ್ಷ್ಮವೆಂಬ ಬೆಳಕನ್ನೂ ತಿಳಿಯಬಲ್ಲದು. ಯೋಗದ ಪ್ರಕಾರ ಕೆಟ್ಟದ್ದು ಮತ್ತು ಒಳ್ಳೆಯದು ಎರಡೂ ಒಂದೇ ವಿಷಯದ ಭೇದ. ನಾವು ಒಳ್ಳೆಯದನ್ನು ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಅಪ್ಪಿದರೆ, ಗಮನವಿರಲಿ, ಮತ್ತೊಂದು ಮುಖದಲ್ಲಿ ಕೆಟ್ಟದ್ದೂ ಹಿಡಿತಕ್ಕೆ ಬರುವುದು. ಒಳ್ಳೆಯವರು ಕೆಟ್ಟವರಾಗುವುದರಿಂದ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾರರು. ಕೆಟ್ಟವರು ಒಳ್ಳೆಯವರಾಗುವುದರಿಂದಲೂ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾರರು. ಅತಿ ಒಳ್ಳೆಯವರೊಳಗೆ ಕೆಟ್ಟದ್ದೂ ಇದೆ; ಅತಿ ಕೆಟ್ಟವರೊಳಗೂ ಹುಡುಕಿ ನೋಡಿದಲ್ಲಿ ಒಳ್ಳೆಯದು ಇದೆ. ಇದೆ ಅಷ್ಟೇ, ನಮ್ಮರಿವಿಗೆ ಬರಲಿ, ಬರದಿರಲಿ. ಕುವೆಂಪು ಹೇಳಿದ್ದು ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲೇ : ಪಾಪಮುಂ ಪುಣ್ಯಮುಖಿ, ಪಾಪಿಗುದ್ಧಾರಮಿಹುದೌ ಸೃಷ್ಟಿಯ ಮಹದ್ವ್ಯೂಹ ರಚನೆಯೊಳ್ !

ರಜನೀಶ್ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ: ಒಳ್ಳೆಯವರಿಗೆ ಹೆಂಡ ಕುಡಿಸಿದಲ್ಲಿ ಅವರೊಳಗೆ ಯಾರು ಕುಳಿತಿದ್ದಾರೆಂದು ಗೊತ್ತಾಗುವುದು. ಮದ್ಯ ಯಾರನ್ನೂ ಕೆಟ್ಟವರನ್ನಾಗಿಸದು, ಕೆಟ್ಟವರನ್ನಾಗಿಸುವ ಗುಣ-ಶಕ್ತಿಗಳು ಮದ್ಯಕ್ಕೇನೂ ಇಲ್ಲ. ಮದ್ಯದಲ್ಲಿ ಇರುವುದು ಅದೇನು ಇನ್ನರ್ಧ ಭಾಗ ಇದೆಯೋ ಅದನ್ನು ತೆರೆದಿಡುವ ಗುಣ ಅಷ್ಟೇ. ಯೋಗ ಹೇಳುವುದು-ಎರಡನ್ನೂ ಅರಿತುಕೊಳ್ಳಿ, ಹಿಡಿಯಬೇಡಿ!

ಮೊದಲ ಬಾರಿಗೆ ಯೋಗವಿಜ್ಞಾನವು ಪಶ್ಚಿಮದ ಚಿಂತಕರಿಗೆ ತಿಳಿದಾಗ ಅವರಿಗೆ ದಿಗ್ಭ್ರಮೆಯಾಯಿತು. ಯೋಗದಲ್ಲಿ ನೀತಿಗೆ ಯಾವ ಸ್ಥಾನವೂ ಇಲ್ಲ! ನೀತಿಮೌಲ್ಯಗಳೆಂಬ ಸಾಮಾಜಿಕ ಸಂಹಿತೆಯು ಸಾಮಾನ್ಯ ಸ್ವ-ನಿಯಂತ್ರಣಕ್ಕಿರುವ ಭಯಮೂಲ ವ್ಯವಸ್ಥೆ. ಸಮುದಾಯದ ಆರೋಗ್ಯ ಮತ್ತು ಹಿತಗಳನ್ನು ಕಾಯ್ದುಕೊಳ್ಳಲು ಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವ ಚೌಕಟ್ಟಷ್ಟೇ. ಯೋಗವು ಇದನ್ನು ಸ್ವರ್ಗಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಮೀರುತ್ತದೆ. ಮೊದಲಿಗೇ ಇದರದು ಸಾಗರೋಲ್ಲಂಘನ. ಇಷ್ಟಕ್ಕೂ ಯೋಗದ ಗುರಿ ವಿಶ್ವಾತ್ಮಕ ಋತದ ನಿಯಮ ಅರಿಯುವುದು, ಅರಿತು, ಬಿಡುವುದು. ಇಷ್ಟಕ್ಕೂ ನೀತಿ-ಮೌಲ್ಯವೆಂಬುದು ದೇಶಕಾಲಸಂಸ್ಕೃತಿಗಳಿಂದ ಬಾಧಿತ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ ಸಾಪೇಕ್ಷ ಕೂಡ. ಸತ್ಯವೊಂದೇ ನಿರಪೇಕ್ಷ. ವಿಜ್ಞಾನವೆಂಬುದೂ ನಿರಪೇಕ್ಷವೇ. ಯಾರು ಒಪ್ಪಲಿ, ಬಿಡಲಿ ಎರಡಕ್ಕೆ ಎರಡು ಕೂಡಿಸಿದರೆ ಆಗುವುದು ನಾಲ್ಕೇ. ನಿಷ್ಪಕ್ಷಪಾತತೆ ಯೋಗದ ಮತ್ತು ವಿಜ್ಞಾನದ ಲಕ್ಷಣ. ಹೀಗಾಗಿ ಯೋಗವು ವಿಜ್ಞಾನವೇ. ಬರೀ ವಿಜ್ಞಾನವಲ್ಲ, ಭಾರತೀಯ ಪರಂಪರೆಯ ಪ್ರಾಚೀನ ವಿಜ್ಞಾನ; ನಿಸರ್ಗವನ್ನು ಕವಿಖುಷಿಸಂತರು ಅರಿತ ವಿಧಾನ! ನಿಸರ್ಗದೊಳಗೆ ನಿಸರ್ಗವಾಗುವುದು ಹೇಗೆಂಬುದನ್ನು ಯೋಗ ಕಲಿಸಿಕೊಡುತ್ತದೆ. ಇರುವ ವಿಚಾರದಂತೆ ಹೇಳುವ ರೀತಿ ಕೂಡ. ಪತಂಜಲಿಯ ಸೂತ್ರಗಳು ಏಕೆ ಸಂಕೀರ್ಣವೆಂದರೆ ಅನೇಕ

ಆಲೋಚನೆಗಳನ್ನು ಅಡಕಗೊಳಿಸಿದ್ದರಿಂದ. ಸೂತ್ರದ ಪರಿಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಆತ ಮಾತನಾಡಲು ಕಾರಣ, ಗಹನತೆಯು ಗೊತ್ತಾಗಲಿ ಎಂದು.

ಹಿಂದೆ ದೇವಾಲಯಗಳು ಬೆಟ್ಟಗುಡ್ಡಗಳ ಮೇಲಿದ್ದವು. ಸುತ್ತಣ ಪ್ರಕೃತಿ ಸೌಂದರ್ಯದ ನಡುವೆ, ಲೋಕ ಜಂಜಡದಾಚೆ! ಪರಿಣಾಮ, ಮನುಷ್ಯರು ದೈವಸನ್ನಿಧಿಗೆ ಬರಲು ಹತ್ತಾರು ಮೈಲು ಕಾಲ್ನಡಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಕ್ರಮಿಸಿ, ಹತ್ತಿ-ಇಳಿದು, ದಣಿದು ಧನ್ಯರಾಗಲೆಂದು. ಓಶೋ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಂತೆ ಪತಂಜಲಿಯು ಸೂತ್ರಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಲು ಎರಡು ಕಾರಣ: ಯೋಗವು ತಂತಾನೇ ವಿಜ್ಞಾನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಹೇಳಲು ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ಭಾಷೆಯೇ ಬೇಕು. ಎರಡನೆಯದು, ಮುಂದಿನ ಪೀಳಿಗೆಗಳು ತನಗನಿಸಿದ ಹಾಗೆ ಅರ್ಥೈಸಿಕೊಂಡು ತಿದ್ದುಪಡಿ ಮಾಡದಿರಲೆಂದು.

ಕೆಟ್ಟದ್ದು ಮತ್ತು ಒಳ್ಳೆಯದು ಎಂಬೆರಡೂ ಒಂದೇ ನಾಣ್ಯದ ಎರಡು ಮುಖಗಳು. ಯಾವುದೇ ಒಂದನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡರೂ ಇನ್ನೊಂದು ಒಳಗೇ ಅಡಗಿರುತ್ತದೆ. ಯೋಗಸಿದ್ಧಿ ಎಂದರೆ ಎರಡನ್ನೂ ಅರ್ಥೈಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು; ಇವೆರಡನ್ನೂ ಹಿಡಿಯದೆ ಬಿಡಬೇಕು. ಅಂದರೆ ಯೋಗವು ಒಳ್ಳೆಯದು ಮತ್ತು ಕೆಟ್ಟದ್ದರ ಆಚೆಗೆ ಹೋಗುವುದಾಗಿದೆ. ಯೋಗವು ಸುಖ ಹಾಗೂ ದುಃಖಗಳೆರಡನ್ನೂ ಅತಿಕ್ರಮಿಸುತ್ತದೆ. ಯೋಗವು ಅಸ್ತಿತ್ವ ಮತ್ತು ಅನಸ್ತಿತ್ವಗಳೆರಡರ ಉಲ್ಲಂಘನ; ಎರಡರಾಚಿನದು!

ಮಿಲನದಲ್ಲಿ ವಿರಹವಿದೆ, ವಿರಹದಲ್ಲಿ ಮಿಲನದ ಕಾತರವಿದೆ. ಒಬ್ಬರನ್ನು ಸ್ನೇಹಿತರೆಂದುಕೊಂಡಾಗ ನಮ್ಮ ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಶತ್ರುವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಿಕೊಂಡಂತೆ! ಮಿತ್ರತ್ವವಿಲ್ಲದೆ ಶತ್ರುತ್ವವಿಲ್ಲ. ನೇರವಾಗಿ ವೈರಿಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವ ಯಾವ ದಾರಿಯನ್ನೂ ಇದುವರೆಗೆ ಕಂಡುಹಿಡಿದಿಲ್ಲ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ ಓಶೋ! ಶತ್ರುವಾಗಲು ಮಿತ್ರರಾಗುವ ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಸಾಗಲೇಬೇಕು. ಕವಿವಾಣಿಯೊಂದು ಹೀಗಿದೆ: 'ಪ್ರೀತಿಯಿಲ್ಲದೆ ನಾ ಏನನ್ನೂ ಮಾಡಲಾರೆ, ದ್ವೇಷವನ್ನೂ ಕೂಡ!'

ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಏನೇ ಬರಲಿ, ಅದರ ವಿಪರೀತತೆಯನ್ನು ಸದಾ ಸ್ಮರಣೆಯಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಅದೇ ಯೋಗ. ಸುಖ ನಮ್ಮ ಬಾಗಿಲ ಬಳಿ ಬಂದಾಗ, ಅದರ ಹಿಂದೆ ದುಃಖ ಅಡಗಿರುವುದನ್ನು ಇಣಕಿ ನೋಡುವುದೊಳಿತು. ದುಃಖವೆಂಬುದು ಸುಖದ ಛಾಯೆ. ಯೋಗಿಗಳಿಗೆ ಸುಖ ಬಂದರೆ ಬರಲು ಬಿಡುವರು, ಅದ್ಧೂರಿಯಿಂದ ಬರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಇವರಿಗೆ ಗೊತ್ತಿದೆ, ಯಾರನ್ನಿದು ಹಿಂದೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಂದಿದೆ ಎಂದು! ಬದುಕಿನಲ್ಲಿ ಯಾರು ಗೆದ್ದರೋ ಅವರು ತಮ್ಮ ಸೋಲಿಗೂ ಆಮಂತ್ರಣ ಕೊಟ್ಟಂತೆ! ಯಾರು ಮೇಲೇರಿದ್ದಾರೋ ಅವರು ಇಳಿಯಲೇಬೇಕು. ಗೌರೀಶಂಕರವೇರಿದ ತೇನ್‌ಸಿಂಗ್ ಅಲ್ಲೇ ಇರಲಿಲ್ಲ, ಅನಂತರ ಕೆಳಗಿಳಿದರು ತಾನೇ!

ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಓಶೋ ಚೀನಾದ ಪ್ರವಾದಿ ಲಾವೋತ್ಸೆ ಮಾತನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತಾರೆ. ತಮ್ಮ ಮಿತ್ರರಿಗೊಮ್ಮೆ ಹೇಳಿದರಂತೆ: “ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಯಾರಿಂದಲೂ ನನ್ನನ್ನು ಸೋಲಿಸಲು ಆಗಲಿಲ್ಲ.” ಮೇಲ್ನೋಟಕ್ಕಿಂತ ದುರಹಂಕಾರದ ಮಾತಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಸ್ವಲ್ಪ ವಿಚಾರಿಸಿದರೆ ಸತ್ಯ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಸತ್ಯ ತಿಳಿಯಲು ಬೇಕಾದ್ದು ಸಹನೆ. ಅವರ ಮಿತ್ರರು ನಮಗೂ ಆ ಗುಟ್ಟನ್ನು ಹೇಳಿಕೊಡಿ ಎಂದಾಗ ಲಾವೋತ್ಸೆ ನಕ್ಕು ಹೇಳಿದರಂತೆ: ‘ನಾನೆಂದೂ ಗೆಲ್ಲಲು ಬಯಸಲೇ ಇಲ್ಲ. ಹಾಗಾಗಿ ಯಾರಿಂದಲೂ ಸೋಲಿಸಲಾಗಲಿಲ್ಲ. ಯಾರು ಗೆಲ್ಲಲು ಬಯಸುವರೋ ಅವರು ಸೋಲುವರು ಕೂಡ! ನಾನು ಸದಾ ಸೋತೇ ಇರುವುದರಿಂದ ನನ್ನನ್ನು ಸೋಲಿಸಲಾಗದು.’ ಬೇರೊಂದು ಕಡೆ ಓಶೋ ಬರೆಯುತ್ತಾರೆ: ಬಹುದೊಡ್ಡ ಬಿರುಗಾಳಿ ಬೀಸತೊಡಗಿದಾಗ ತಲೆಯೆತ್ತಿ ನಿಲ್ಲುವ, ಸೆಟೆದು ನಿಂತು ಎದೆಯೊಡ್ಡುವ ಮರವಾಗಬೇಡಿ, ಮುರಿದು ಬೀಳುತ್ತೀರಿ! ಅದರ ಬದಲು ಚಿಕ್ಕ ಸಸಿಯಾಗಿ, ಬಾಗಿ, ಗಾಳಿ ನಿಮ್ಮನ್ನು ಸವರಿಕೊಂಡು ಹೋಗಿ ಬಿಡುವುದು! ಯೋಗವನ್ನು ಬದುಕಿಗನ್ನಯಿಸಿ ನೋಡುವುದು ಹೇಗೆಂದು ಇದರಿಂದ ಮನವರಿಕೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ನಿಸರ್ಗದ ಮುಂದೆ ಮಾನವ ಕೇವಲ ಮನುಷ್ಯನಷ್ಟೇ. ನಿರಂತರ ವಿಕಾಸಗೊಳ್ಳುವ ಶಕ್ತಿಯ ಅಸ್ತಿತ್ವವಾಗಿ ನಿಸರ್ಗವಿದೆ ಅಷ್ಟೆ. ಏನೆಲ್ಲವೂ ಆಗುತ್ತಿವೆಯೋ ಅದರೊಂದಿಗೆ ಇಲ್ಲವಾಗುವ ಯಾತ್ರೆಯಲ್ಲೂ ಸಾಗುತ್ತಿವೆ. ಸಾಗರದ ಅಲೆಗಳಂತೆ ಮೇಲೇರುತ್ತಲೇ ಬೀಳುತ್ತಿರುತ್ತವೆ.

ನಾಲ್ಕನೇ ಸೂತ್ರ: ಅಸ್ತಿತ್ವದ ಎರಡು ರೂಪ: ಚೇತನ ಮತ್ತು ಅಚೇತನ. ಇವೆರಡೂ ರೂಪಾಂತರಗೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ಚೇತನದಿಂದ ಅಚೇತನ, ಅಚೇತನದಿಂದ ಚೇತನ ಆಗಬಹುದು. ಪ್ರತಿನಿತ್ಯ ಇದಾಗುತ್ತಲೇ ಇದೆ. ಪಂಚಭೂತಗಳಿಂದಾದ ಶರೀರ ಎನ್ನುವುದು ಇದಕ್ಕೇ. ಆಮ್ಲಜನಕ ಮತ್ತು ಜಲಜನಕಗಳನ್ನು ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಸೇವಿಸಿದರೆ ನೀರಡಿಕೆ ನೀಗುವುದಿಲ್ಲ. ಬರಿಯ ಆಮ್ಲಜನಕದಲ್ಲೂ ನೀರಿಲ್ಲ, ಬರಿಯ ಜಲಜನಕದಲ್ಲೂ ನೀರಿಲ್ಲ. ಆದರಿವೆರಡೂ ಬೆರೆತಾಗ, ನಿಗದಿತ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಕೂಡಿಕೊಂಡಾಗ ಬಾಯಾರಿಕೆ ನೀಗುವುದು. ಈ ನೀರು ಎಲ್ಲಿಂದ ಬಂತು? ಎಲೆ, ಅಡಿಕೆ, ಸುಣ್ಣಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಂಪುಬಣ್ಣವಿಲ್ಲ, ಮೂರೂ ಹದವಾಗಿ ಬೆರೆತಾಗ ಕೆಂಪುಬಣ್ಣ ಲಭ್ಯವಾಯಿತು. ಪ್ರಕಟವಾಗುವ ತನಕ ಗುಪ್ತವಾಗಿತ್ತು. ಹಾಗಾಗಿ ಚೇತನ ಮತ್ತು ಅಚೇತನಗಳೆರಡೂ ಒಂದೇ ಅಸ್ತಿತ್ವದ ಎರಡು ತೀರಗಳು.

ಮನಸ್ಸು ಮತ್ತು ಶರೀರ, ದೇಹ ಮತ್ತು ಆತ್ಮ, ಜೀವ ಮತ್ತು ದೇವ- ಅಸ್ತಿತ್ವದ ಎರಡು ರೂಪಗಳು. ಮನಸ್ಸಿನ ರೋಗ ದೇಹಕ್ಕೂ ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತದೆ. ದೈಹಿಕ ಅಸ್ವಸ್ಥತೆ ಮನಸ್ಸಿನ ನೆಮ್ಮದಿಗೆ ಭಂಗ ತರುತ್ತದೆ. ಯೋಗ ಹೇಳುವುದೇನೆಂದರೆ, ಸಾಧನೆಯ ಹಾದಿಗೆ ಶರತ್ತಿಲ್ಲ. ಶರೀರದಿಂದಾದರೂ ಸರಿಯೇ, ಮನಸ್ಸಿನಿಂದಾದರೂ ಸರಿಯೇ, ಎಲ್ಲಿಂದ ಬೇಕಾದರೂ ಶುರು ಮಾಡಬಹುದು. ಆಧುನಿಕ ವೈದ್ಯಶಾಸ್ತ್ರ, ವರ್ತನಶಾಸ್ತ್ರಗಳು ಪ್ರಸ್ತುತ ಹೇಳುತ್ತಿರುವುದೆಲ್ಲಾ ಪರೋಕ್ಷವಾಗಿ ಇದನ್ನೇ ತಾನೇ! ಒಂದಂಶ ಗಮನಿಸಬೇಕು: ಧಾರ್ಮಿಕ, ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕ ವಿಧಾನಗಳು ಶರೀರವನ್ನು ಕಡೆಗಣಿಸಿವೆ. ದೇಹವನ್ನು ಹೊಲಸು, ಪಾಪದ ಚೀಲವೆಂದು ದಂಡಿಸುವುದು; ಲೋಕವನ್ನು ಮಾಯೆಯೆಂದು ತಿರಸ್ಕರಿಸುವುದು. ಯೋಗದ ವಿಧಾನ ಹಾಗಲ್ಲ, ದೇಹಕ್ಕೂ ಮನಕ್ಕೂ ಸಮಾನ ಪ್ರಾತಿನಿಧ್ಯ ಇಲ್ಲಿ. ಚೇತನ ಮತ್ತು ಅಚೇತನದ ನಡುವೆ ಬಿರುಕಿಲ್ಲ. ಶರೀರ ಮತ್ತು

ಆತ್ಮದೊಂದಿಗೆ ಬಿರುಕಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲಾ ಒಟ್ಟಿಗಿವೆ. ನಾವಿದುವರೆಗೆ ವಿದ್ಯಶವೆಂದೂ ವಿರುದ್ಧವೆಂದೂ ಅಂದುಕೊಂಡಿರುವುದು ವಿದ್ಯಶವಲ್ಲ; ವಿರುದ್ಧವಲ್ಲ! ಎಲ್ಲಾ, ಯಾವ ವೈರುಧ್ಯಗಳೂ ಇಲ್ಲ. ದ್ವಂದ್ವವಿರುವುದು ನಮ್ಮಲ್ಲಷ್ಟೇ.

ಕತ್ತಲು-ಬೆಳಕು, ಕಪ್ಪು-ಬಿಳುಪು, ಸುಳ್ಳು-ನಿಜ, ಜ್ಞಾನ-ಅಜ್ಞಾನ, ಅಂತ-ಅನಂತ, ತಿಳಿವು-ಮರೆವು, ನಾಕ-ನರಕ, ಬಳಿತು-ಕೆಡಕು, ಶೀಲ-ಅಶ್ಲೀಲ, ನೋವು-ನಲಿವು, ಜನನ-ಮರಣ, ಗಂಡು-ಹೆಣ್ಣು, ಸುಖ-ದುಃಖ, ಲೌಕಿಕ-ಅಲೌಕಿಕ, ಸ್ನೇಹ-ವೈರ, ಮೇಲು-ಕೀಳು, ಅರ್ಥ-ನಿರರ್ಥ, ಮಾತು-ಮೌನ, ಉಷ್ಣ-ಶೀತ, ಹಿಂಸೆ-ಅಹಿಂಸೆ, ದೂರ-ಸಮೀಪ, ದೈವ-ದೇವ್ಯ, ರೂಪ-ಕುರೂಪ, ಬಡತನ-ಸಿರಿತನ, ಆಕಾರ-ನಿರಾಕಾರ, ತರ್ಕ-ವಿತರ್ಕ, ಮೂರ್ತ-ಅಮೂರ್ತ, ಜಡ-ಚೇತನ, ಪ್ರಗತಿ-ವಿಗತಿ, ನೀತಿ-ಅನೀತಿ, ಯೋಗ-ಭೋಗ..... ಹೀಗೆ ನಮ್ಮ ನಿತ್ಯ ಬದುಕಿನಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ಮುಖಾಮುಖಿಯಾಗಿಸಿ, ಎದುರು ಬದುರಾಗಿಸಿ, ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಧ್ರುವದಲ್ಲಿಟ್ಟು ನೋಡುವುದೆಲ್ಲ ಪೂರ್ಣತಃ ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಲ್ಲ! ಒಂದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಇನ್ನೊಂದರ ಅಸ್ತಿತ್ವವಿಲ್ಲ, ಇವೆರಡೂ ಒಂದೇ; ಯಾವುದೋ ಒಂದರ ಛಾಯೆ. ಈ ಸೃಷ್ಟಿಯ ಪ್ರತಿಯೊಂದೂ ಅಂತಃಸಂಬಂಧವಿರತಕ್ಕವು. ಒಂದು ಹೂ ಅರಳಿದ್ದರೂ ಅದು ನಮ್ಮೊಂದಿಗೆ ಕೂಡಿದೆ. ಒಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿ ನರಳುತ್ತಿದ್ದಲ್ಲಿ ನಾವು ಸಂತೋಷದಲ್ಲಿರಲಾಗದು. ಯೋಗ ಹೇಳುತ್ತದೆ: ಪ್ರತಿಯೊಂದೂ ಕೂಡಿದೆ, ನಾವೆಲ್ಲರೂ ಕೂಡಿದ್ದೇವೆ. ಯೋಗವೆಂದರೆ ಕೂಡುವುದು; ಕೂಡಿಸುವುದು. ಯೋಗವಿಜ್ಞಾನವು ಸಕಾರಾತ್ಮಕ ಮತ್ತು ರಚನಾತ್ಮಕ. ಒಡೆಯುವುದು, ನಾಶ ಮಾಡುವುದು ಹಾಗೂ ಬೇರ್ಪಡಿಸುವುದು ಯೋಗವಲ್ಲ. ಇಷ್ಟಕ್ಕೂ ಕೂಡುವ ಅಥವಾ ಬೇರ್ಪಡುವ ಎರಡೂ ಯಾವುದೋ ಒಂದರ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ರೂಪಗಳಷ್ಟೇ. ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಂತೆ ತೋರುವುದು ನಮ್ಮ ದೃಷ್ಟಿಭ್ರಮೆ, ಕಾಣ್ಕೆಯ ಮಿತಿ. ಈಗ ವಿಚಾರ ಮಾಡೋಣ: ಪತಂಜಲಿಯ ಯೋಗಸೂತ್ರವಾಗಲೀ, ರಜನೀಶರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಾಗಲೀ ಸಕಾರಾತ್ಮಕವೇ? ವಿರಚನಾತ್ಮಕವೇ? ನಿರರ್ಥಕ ಸಿನಿಕತನವೇ?

ಮೇಲ್ನೋಟಕ್ಕೆ ಕಾಣುವ ದ್ವೈತಗುಣವು ಅಂತರಂಗದಲ್ಲಿ ಅದ್ವೈತವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ನಮ್ಮೆಲ್ಲರೊಳಗೆ ನಡೆಯುವ ಚಿಂತನೆಗಳು ನಮ್ಮೆಲ್ಲರವು. ವಿಚಾರಗಳು ತರಂಗಗಳಂತೆ. ನಮ್ಮನ್ನು ನಾವು ಬೇರೆ ಎಂದು ಬೇರ್ಪಡಿಸಿ ನೋಡುವುದು ಮೂರ್ಖತನ. ಆ ಕಾರಣಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಹಿರಿಯರು ಕೆಲವು ಸೌಮ್ಯೋಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಬಳಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಅಪ್ರಿಯ ಸತ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಿಯವಾದ ಧಾಟಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಬೈಗುಳವೇ ಶಾಪ; ಹಾರೈಕೆಯೇ ವರ. ಕೆಟ್ಟಹಾರೈಕೆ ಅಥವಾ ಶಾಪವು ಇಡೀ ವಾತಾವರಣವನ್ನೇ ಅಲ್ಲೋಲಕಲ್ಲೋಲ ಮಾಡಬಲ್ಲದು. ನಮ್ಮಿಂದ ಬರುವ ಮಾತಿನ ತೀವ್ರತೆ ಮನಸ್ಸುಗಳನ್ನು ನೇರವಾಗಿ ಪ್ರಭಾವಿಸುವುದು. ಮಾತೇ ಮುತ್ತು; ಮಾತೇ ಮೃತ್ಯು ಎನ್ನುವುದು ಇದಕ್ಕೇ. ನುಡಿದರೆ ಮುತ್ತಿನ ಹಾರದಂತಿರಬೇಕು ಎಂದು ಬಸವಣ್ಣನವರು ಹೇಳಿದ್ದು ಈ ದಿನೆಯಲ್ಲೇ.

ಮಾತಿರಲಿ, ಹಾವಭಾವಗಳೂ ಮಾನವಪ್ರಕೃತಿಯನ್ನು ಚೋದಿಸಬಲ್ಲದು. ಏಕೆಂದರೆ ನಮ್ಮೆಲ್ಲರೊಳಗಿನ ವಿಚಾರತರಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧವಿದೆ, ನಾವೆಲ್ಲಾ ಒಂದೇ, ಒಂದೇ ಶಕ್ತಿಯ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ರೂಪಗಳು, ಒಂದೇ ವಿಕಾಸದ ವಿನ್ಯಾಸಗಳು. ಇದರಿಂದ ನಮಗೊಂದು ಹೊಣೆಗಾರಿಕೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲೇ ಮೋಸಗಾರನಿರಲಿ-ಅದಕ್ಕೆ ನಾನೂ ಜವಾಬ್ದಾರನೇ; ಅದೇ ರೀತಿ ಎಲ್ಲೇ ದಾರ್ಶನಿಕ ಯೋಗಿಯಿರಲಿ-ಅದಕ್ಕೆ ನಾನೂ ಬಾಧ್ಯಸ್ಥನೇ! ನನ್ನೊಳಗೆ ವಿಶ್ವವಿದೆ ಅಥವಾ ವಿಶ್ವದೊಳಗೆ ನಾನೂ ಮಿಳಿತ. (ಇಲ್ಲಿ ಬರುವ ನಾನು ಎಂಬುದು ಕಡಲನೀರ ಹನಿ ಅಥವಾ ಇಂತಹ ಹನಿಗಳಿಂದಾವೃತಗೊಂಡ ಕಡಲು) ಯೋಗ ಮುಂದುವರಿದು ಸೂತ್ರೀಕರಿಸುತ್ತದೆ: ನಾವೊಂದು ಬೃಹತ್ ಜಾಲದ ತೃಣತಂತುವಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚೇನಲ್ಲ. 'ನೆಯ್ಯಾಳುತಿದೆ ಜಗವನೊಂದತಿ ವಿರಾಡ್ರೂಪಂ' ಎಂದು ಕುವೆಂಪು ಉದ್ಧರಿಸುವುದು ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲೇ. ಆಧುನಿಕ ವಿಜ್ಞಾನ ಹೇಳುವುದೂ ಇದೇ. ಈ ಭೂಮಿಯನ್ನು ನಿಯಂತ್ರಿಸುತ್ತಿರುವುದು ಸಮೀಪದ ನಕ್ಷತ್ರ; ಅದರ ಹಂಗಿನಲ್ಲಿ ಇಳಿಯ ಕರ್ಯನಿರ್ವಹಣ. ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನೇ ಪ್ರಶ್ನಿಸುತ್ತಿರುವ ಹುಲುಮಾನವನಾದರೋ ಅನಂತ ವಿಶ್ವದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಧೂಳಿನ ಕಣ.

ಐದನೇ ಸೂತ್ರ: ಅಣುವಿನಲ್ಲಿ ಏನಿದೆಯೋ ಅದು ವಿರಾಟದಲ್ಲೂ ಇದೆ. ಕ್ಷುದ್ರದಲ್ಲೇನಿದೆಯೋ ಅದೂ ವಿರಾಟದಲ್ಲಿದೆ.

ನೀರಹನಿಯಲ್ಲಿ ಏನಿದೆಯೋ ಅದೇ ಸಾಗರದಲ್ಲೂ ಇದೆ. ಸಾಗರವೆಂಬುದು ಒಂದೊಂದು ಹನಿಯ ಸಂಗ್ರಹವಷ್ಟೇ. ರುದರ್ ಫೋರ್ಡ್‌ನು ಮೊದಲಿಗೆ ಅಣುವಿಭಜನೆ ಮಾಡಿದಾಗ ಅದ್ಭುತ ವಿಚಾರ ಬೆಳಕಿಗೆ ಬಂತು. ಒಂದು ಪರಮಾಣುವಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕೇಂದ್ರ. ಈ ಕೇಂದ್ರದ ಸುತ್ತ ಸುತ್ತುತ್ತಿರುವ ಇಲೆಕ್ಟ್ರಾನ್‌ಗಳು. ಅತ್ಯಂತ ಚಿಕ್ಕದಾದ ಸೌರಮಂಡಲವೊಂದು ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಪರಮಾಣುವಿನೊಳಗೂ ಅಡಗಿ ಕುಳಿತಿದೆ ; ಪ್ರತಿ ಪರಮಾಣುವೂ ಅಗಾಧಶಕ್ತಿಯನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿದೆ. ವ್ಯತ್ಯಾಸ ಗುಣದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲ, ಗಾತ್ರದಲ್ಲಿ.

ಯೋಗ ಅರುಹುತ್ತಿರುವುದೂ ಇದನ್ನೇ. ಧೂಳ ಕಣಕ್ಕೆ ದುಃಖಿ ಆಗಲು ಯಾವ ಕಾರಣವೂ ಇಲ್ಲ; ಹಾಗೆಯೇ ಪರಮ ಆತ್ಮಕ್ಕೂ ಅಹಂಕಾರದಿಂದ ಬೀಗುವ ಕಾರಣ ಸಹ ಇಲ್ಲ! ಈ ವಿಶ್ವಾತ್ಮಕ ಗತಿಯಲ್ಲಿ ಯಾರೂ ಮುಂದೆಯೂ ಅಲ್ಲ, ಹಿಂದೆಯೂ ಅಲ್ಲ. ಯಾರೂ ದೊಡ್ಡವರಲ್ಲ; ಯಾರೂ ಚಿಕ್ಕವರಲ್ಲ.(ಖಂಡಿತ ಇದು ಅಹಂನ ಮಾತಲ್ಲ) ಕ್ಷುದ್ರದೊಳಗೆ ವಿರಾಟ್‌ಶಕ್ತಿಯಿದೆ; ವಿರಾಟವು ಕ್ಷುದ್ರಗಳಿಂದಾಗಿದೆ. ಹನಿಯಲ್ಲಿ ಸಾಗರವಿದೆ; ಸಾಗರವು ಹನಿಗಳಿಂದಾಗಿದೆ. ರಜನೀಶ್ ಹೇಳುವುದು ಹೀಗೆ: ಎರಡು ಮತ್ತು ಎರಡರ ನಡುವೆ ವ್ಯತ್ಯಾಸವೇನಿದೆಯೋ ಅಷ್ಟೇ ವ್ಯತ್ಯಾಸ ಇಪ್ಪತ್ತು ಮತ್ತು ನಲ್ವತ್ತರ ನಡುವೆಯೂ. ಎರಡುಕೋಟಿ ಮತ್ತು ನಾಲ್ಕುಕೋಟಿಯ ನಡುವೆಯೂ ಅಷ್ಟೇ ವ್ಯತ್ಯಾಸ! ಇವೆರಡರ ನಡುವೆ ಇರುವ ಅನುಪಾತ ಒಂದೇ; ಸಂಖ್ಯೆಯಷ್ಟೇ ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿದೆ!

ಈ ಪ್ರಖರ ಸತ್ಯವನ್ನು ಯೋಗ ಅರ್ಥೈಸುವ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸಂಗತಿ ನೆನಪಿಗೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಕೀಳರಿಮೆ ಅಥವಾ ಹೀನಭಾವ ಹುಚ್ಚುತನ, ಅರ್ಧಸತ್ಯ. ತನ್ನನ್ನು ತಾನು ಏನೂ ಅಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದೂ ಅವಿವೇಕ; ಹಾಗೆಯೇ ತನ್ನನ್ನು ತಾನು ಬಲು ದೊಡ್ಡವನು ಎಂದು ತಿಳಿಯುವುದೂ ಅರ್ಧಸತ್ಯದ ಅವಿವೇಕ! ನಾನು ಸಾಗರವಾಗುವೆನೆಂಬ ಜಂಭ ಕಿಂಚಿತ್ತೂ ನೀರಬಿಂದುವಿಗಿಲ್ಲ; ನಾನು ಸಾಗರವೇ ಎಂದು ಯಾವುದೂ ಸಂಭ್ರಮಿಸಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಸಾಗರ ಅಂತ ನಾವು ಕರೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಿರುವುದು ಅಂಥ ಒಂದೊಂದು ನೀರಹನಿಯ ಸಂಗ್ರಹವನ್ನು. ತುಲನೆ ಮಾಡುವುದು, ಹೋಲಿಸುವುದು ಮನುಕುಲದ ಬಹು ದೊಡ್ಡ ಭ್ರಾಂತಿ. ಜಗತ್ತಿನ ನಿಯತಿ ಅರಿಯಲೇಬೇಕೆಂದರೆ ಹೋಲಿಕೆ ಮಾಡಿ ನೋಡುವ ಮನೋಧರ್ಮ ಬಿಡಬೇಕು! ಹನಿಯನ್ನು ಸಹ ಸಾಗರದೊಂದಿಗೆ ಹೋಲಿಸಬಾರದು, ಕಾರಣ ಪ್ರತಿ ಹನಿಯೂ ಚಿಕ್ಕ ಸಾಗರವೇ. ಸಾಗರಕ್ಕೂ ಬೀಗುವ ಅಗತ್ಯವಿಲ್ಲ, ಕಾರಣ ಸಾಗರವೆಂಬುದು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿರುವ ಹನಿಯೇ. ಇರುವ ವ್ಯತ್ಯಯ ಕೇವಲ ವಿಸ್ತಾರದಷ್ಟೇ.

ಇಂದಿನ ವಿಜ್ಞಾನ-ತಂತ್ರಜ್ಞಾನಗಳು ಸಂಶೋಧಿಸಿ, ಶ್ರಮಿಸಿ, ಒದಗಿಸುತ್ತಿರುವ ಹತಾರಗಳನ್ನು ನೆನಪಿಸಿಕೊಳ್ಳೋಣ: ಇಲೆಕ್ಟ್ರಾನಿಕ್ ಉಪಕರಣಗಳ ಗಾತ್ರವನ್ನು ಕಡಿಮೆ ಮಾಡುತ್ತಲೇ ಮೊದಲಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚಿನ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಣಾ ಕೌಶಲ್ಯವನ್ನು ಅಡಕಗೊಳಿಸುವುದು. ಪ್ರಪಂಚದ ಮೊದಲ ಪೀಳಿಗೆಯ ಕಂಪ್ಯೂಟರ್‌ನ ಗಾತ್ರ ಮತ್ತು ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಎಷ್ಟಿತ್ತು? ಅದೇ ಈಗಿನ ಅಂಗೈ ಅಗಲದ ಗಣಕದ ಗಾತ್ರ, ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳು ಎಷ್ಟಿವೆ? ನಾವು ನಿರ್ಮಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಸಮಸ್ಯೆಗಳಿಗೆ, ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವ ಅನಾಹುತಗಳಿಗೆ ಈ ಹೋಲಿಸುವ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯೇ ಕಾರಣ. ಹೋಲಿಸುವ ಮನೋಭಾವದಿಂದ ಮೇಲರಿಮೆ-ಕೀಳರಿಮೆಗಳು ಹುಟ್ಟಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ಶ್ರೇಷ್ಠ, ಕನಿಷ್ಠಗಳ ಅಪಾಯದಲ್ಲಿ ಸಿಲುಕುತ್ತೇವೆ; ಆಗ ಸತ್ಯವನ್ನರಿಯುವ ಮಾರ್ಗ ಶಾಶ್ವತವಾಗಿ ಮರೆಯಾಗುತ್ತದೆ.

ಒಮ್ಮೆ ನಿಂತು ಯೋಚಿಸೋಣ: ಒಂದನ್ನು ಮತ್ತೊಂದಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸುವ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಆಗುತ್ತಿರುವುದೇನು? ಸೌಂದರ್ಯದ ಮದ, ಉನ್ನತ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯೆಂಬ ಹೆಗ್ಗಳಿಕೆ, ಉಳಿದವರಿಗಿಂತ ಒಳ್ಳೆಯವರೆಂಬ; ನೀತಿವಂತರೆಂಬ ಬಿಗುಮಾನ, ರಾಷ್ಟ್ರನಾಯಕರೆಂಬ ದೊಡ್ಡಸ್ತಿಕೆ, ಮನೆಯ ಯಜಮಾನರೆಂಬ ದರ್ಪ, ಮೇಲಧಿಕಾರಿಯೆಂಬ ಅಮಲು, ಪುರುಷನೆಂಬ ಜಂಭ; ಮಹಿಳೆಯೆಂಬ ಬಿನ್ನಾಣ, ವಿದ್ವಾಂಸ-ಬುದ್ಧಿಜೀವಿಯೆಂಬ ದುರಹಂಕಾರ, ಮೇಲುಜಾತಿ-ಮೇಲುವರ್ಗವೆಂಬ ಮನೆವಾಕ್ಯನ, ಕೀರ್ತಿವಂತರೆಂಬ ಮೈಮರೆವು, ಜ್ಞಾನಿ-ಖುಷಿ-ಸಂತ-ಕವಿ-ತತ್ತ್ವಜ್ಞ ಎಂಬ ಅಹಮ್ಮು-ಇದಾವುದೂ ಲೋಕವನ್ನು ಕಾಡುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ! ಹಾಗೆಯೇ ತಿಳಿಗೇಡಿಯೆಂಬ ತಿರಸ್ಕಾರ, ಕ್ಷುಲ್ಲಕ-ಕ್ಷುದ್ರ-ತ್ಯಣಸಮಾನ-ಧೂಳಕಣ ಎಂಬ ತಾತ್ಕಾರ, ಕುರೂಪಿ-ಕಪ್ಪು-ಅಂಗವಿಕಲ ಎಂಬ ನಿರ್ಲಕ್ಷ್ಯ, ಸೇವಕ-ಕೀಳುಜಾತಿ-ಬಡವ ಎಂಬ ಉಡಾಫೆ, ಅನೀತಿ-ಅಶ್ಲೀಲ-ಅಸಹ್ಯ-ಅಪಮೌಲ್ಯಗಳೆಂದು ಹಣೆಪಟ್ಟಿ ಹಚ್ಚುವ ಸಂಕುಚಿತತೆ- ಇವಾವುವೂ ಇರುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ! ಈ ಸತ್ಯಸ್ಯ ಸತ್ಯ ಕಾಣ್ಕೆ ತಿಳಿಯುವ ತನಕ ಹೋಲಿಕೆ ಬೇಕು. ಸತ್ಯ ತಿಳಿದ ತರುವಾಯ ಹೋಲಿಕೆಯ ಅಗತ್ಯವಿಲ್ಲ.

ಪತಂಜಲಿಯ ಈ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಓಶೋ ಮನದಟ್ಟು ಮಾಡಿಕೊಡುವುದು ಹೀಗೆ: “ಅರಿಯಿರಿ; ಯಾವುದನ್ನೂ ಹಿಡಿಯದಿರಿ.” ಕವಿಕುವೆಂಪು ಉದ್ಧರಿಸುವಂತೆ, ಓ ಅಲ್ಪವೇ, ಅನಂತದಿಂದ ಗುಣಿಸಿಕೋ, ನೀನ್ ಅನಂತವಾಗುವೆ. ಅಲ್ಪವೆಂದು ನೋಯಬೇಡ, ಅನಂತವೆಂದು ಹಿಗ್ಗಬೇಡ; ಅಲ್ಪವು ಅನಂತವಾಗಬಲ್ಲದು. ಏಕೆಂದರೆ ಅನಂತವೆಂದು ಕರೆಯುವುದು ಯಾವುದನ್ನು? ಇಂಥ ಅಲ್ಪಗಳ ದೊಡ್ಡ ಗಾತ್ರವನ್ನು! ಅಲ್ಪಗಳ ವಿಸ್ತೃತ ಪರಿಧಿಯನ್ನು! ಪ್ರಕೃತಿಯ ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಹುಲ್ಲುಕಡ್ಡಿಗೂ ಹಿಮಾಲಯ ಪರ್ವತಕ್ಕೂ ಯಾವುದೇ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿಲ್ಲ. ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿದೆಯೆನಿಸುವುದು ಹೋಲಿಕೆ ಮಾಡಿದಾಗ! ನಿಸರ್ಗವು ಯಾವುದನ್ನೂ ಹೋಲಿಸಿ, ತರತಮಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ, ತೀರ್ಮಾನಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಉರಿಯುತ್ತಿರುವ ಸರ್ಯನೂ ಒಂದೇ; ತನ್ನರಿವಿಗೇ ಬರದಂತೆ ಮಿಂಚುತ್ತಿರುವ ಮಿಣುಕುಹುಳವೂ ಒಂದೇ! ವಿಶ್ವಕವಿ ರವೀಂದ್ರರ ಗೀತಾಂಜಲಿಯ ಒಂದು ಕವಿತೆಯಲ್ಲಿ ಬರುವ ಪುಟ್ಟ ಹಣತೆ ಹೇಳುತ್ತದೆ :

ಓ ಸೂರ್ಯನೇ!

ನೀನು ಉರಿಯುತ್ತಿರುವೆ, ನಾನು ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವೆ

ನಿನ್ನ ಕೆಲಸ ನೀನು, ನನ್ನ ಕೆಲಸ ನಾನು

ನೀ ಅಸ್ತಮಿಸಿದರೂ ನಾ ಬೆಳಗುತ್ತಲೇ ಇರುವೆ!

ಭೂಕಂಪನವಾಗುವಾಗ, ಸುನಾಮಿ ಎದ್ದಾಗ, ಚಂಡಮಾರುತ ಬೀಸುವಾಗ, ವಿಮಾನ ಅಪ್ಪಳಿಸುವಾಗ, ಕಟ್ಟಡ ಕುಸಿಯುವಾಗ ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಕವಾಗಿ ಯಾವುದೇ ತರತಮಗಳಿಲ್ಲ: ಒಳ್ಳೆಯವರಿದ್ದಾರೆ, ಅಪಾಯ ತರಬಾರದು; ಕೆಟ್ಟವರಿದ್ದಾರೆ, ಇನ್ನಷ್ಟು ಉಗ್ರಗೊಳ್ಳಬೇಕು ಅಂತ! ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ದರ್ಶನವೆಂದರೆ ಇದೇ; ವೈಜ್ಞಾನಿಕತೆ ಎಂದರೂ ಇದೇ. ಈ ಋಜುತ್ವ ತಿಳಿಯಲು ಒಳಗಿನ ಬೆಳಕು ಕಾಣುವ ಒಳಗಣ್ಣು ಬೇಕು. ಯೋಗ ಇಂಥ ಕಣ್ಣು, ಬರಿಯ ಕಣ್ಣಲ್ಲ- ಆಂಝದ ಸಾಕ್ಷೀಪ್ರಜ್ಞೆ, ಅರಿವಿನ ಕೈಗನ್ನಡಿ. ಯೋಗಸೂತ್ರದ ಸಾರವೆಂದರೆ, ಮನುಷ್ಯನಿರ್ಮಿತ ಉಪಾಧಿಗಳೆಲ್ಲದರ ಆಚೆಗೆ ಪಯಣಿಸುವುದು, ಎಲ್ಲದರ ಅತಿಕ್ರಮಣ. ಅರಿಯುವುದು ಮತ್ತದನ್ನು ಮೀರುವುದು. ಎಲ್ಲರೂ ತಂತಮ್ಮ ಸ್ವ-ಭಾವದಲ್ಲಿದ್ದಾರೆ, ಎಲ್ಲವೂ ತಂತಮ್ಮ ಸ್ವ-ಭಾವದಲ್ಲಿದೆ. ಸ್ವಭಾವ ಎಂದರೆ ಸ್ವಂತಭಾವ. ಅಲ್ಲಿಗೆ ತುಲನೆಗೆ ಯಾವ ಅರ್ಥವೂ ಇಲ್ಲ; ಅವಕಾಶವೂ ಇಲ್ಲ.

ಆರನೇ ಸೂತ್ರ: ಕೊಡುವುದೇ ಹೊಂದುವುದಾಗಿದೆ; ಅಳಿಯುವುದೇ ಆಗುವುದಾಗಿದೆ.

ನೀರಹನಿ ತನ್ನನ್ನು ತಾನು ಅಂಬುಧಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಿಕೊಂಡಾಗ ಸಾಗರವು ಹನಿಗೆ ದೊರಕಿಬಿಡುವುದು, ತತ್ಕ್ಷಣ ಹನಿಯು ಸಾಗರವಾಗುವುದು. ಸ್ವಯಂಪ್ರಭೆಯಿಂದ ಉರಿಯುವ ಆಕಾಶಕಾಯವೊಂದು ಉರಿದುರಿದು ಬೂದಿಯಾಗುವುದು; ಕಪ್ಪುರಂಧ್ರ ಏರ್ಪಡುವುದು. ಆಮೇಲೇನಾಗುವುದು? ಅನಂತವಿಶ್ವದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವವೇ ಆಗುವುದು. ಅಂದರೆ ಅಳಿಯುವುದೇ

ಆಗುವುದಾಗಿದೆ. ಬರಿದಾಗುವುದೇ, ಬಯಲಾಗುವುದೇ ಉಳಿಯುವುದಾಗಿದೆ-ಸಹಜವಾಗಿದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಇನ್ನೊಂದಾಗುವುದೇ ಸೃಷ್ಟಿಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯ ಮುಂದುವರಿಕೆಯಾಗಿದೆ.

ಏಳನೇ ಸೂತ್ರ: ಚೇತನವನ್ನು ಎರಡು ಭಾಗಗಳಾಗಿ ಹಂಚಬೇಕು-ಸ್ವಚೇತನ, ಸ್ವ-ಅಚೇತನ ಎಂಬುದಾಗಿ.

ಒಂದು ಚಿಕ್ಕಭಾಗ ಸ್ವಚೇತನ; ಇನ್ನುಳಿದ ದೊಡ್ಡಭಾಗ ಸ್ವ-ಅಚೇತನ. ಮನುಷ್ಯನ ಅರ್ಧಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚು ಭಾಗದ ಮಿದುಳು ನಿಷ್ಕ್ರಿಯವಾಗಿದೆ ಅಂದರೆ ಬಳಕೆಯಾಗುತ್ತಿಲ್ಲ ಎಂದು ವಿಜ್ಞಾನಿಗಳು ಹೇಳುವುದನ್ನು ನೆನಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಸ್ವಚೇತನವನ್ನು ಪ್ರಜ್ಞೆ ಎಂತಲೂ ಸ್ವ-ಅಚೇತನವನ್ನು ಅಪ್ರಜ್ಞೆ ಎಂತಲೂ ಕರೆಯಬಹುದು. ಪ್ರತಿಭೆ-ಸಂಶೋಧನೆ-ಅಂತರಿಕ್ಷಯಾನ-ಅನ್ವೇಷಣೆ-ರಾಷ್ಟ್ರನಿರ್ಮಾಣ-ತಂತ್ರಜ್ಞಾನ-ಆರ್ಥಿಕ ಸದೃಢತೆ-ಮಾನವಂತ ಮೌಲ್ಯಸಂಸ್ಕೃತಿ ಸ್ಥಾಪನೆ ಇವೆಲ್ಲ ಪ್ರಜ್ಞೆಯ ಭಾಗಗಳು. ಅಪ್ರಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪ್ರಜ್ಞೆಯನ್ನಾಗಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾ ಮನುಕುಲ ಸಾಗುತ್ತಿದೆ; ಸ್ವ-ಅಚೇತನದ ದೊಡ್ಡಭಾಗವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾ ಇದೆ. ಯೋಗ ಎಂದರೆ ಹೊಂದುವುದು, ಆಗುವುದು, ಮಾಗುವುದು, ಯಾವುದು ಏನಿದೆಯೋ ಅದಾಗುವುದು.

ಎಂಟನೇ ಸೂತ್ರ: ಈ ಎರಡೂ ಚೇತನಕ್ಕುಂಟೆಕೊಂಡಿರುವ “ಸ್ವಯಂ” ನ ವಿಸರ್ಜನೆ.

ರಜನೀಶ್ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ: ಅನೇಕ ಸಾಧಕರು ಏಳನೇ ಸೂತ್ರದವರೆಗೆ ಬರುತ್ತಾರೆ. ಎಂಟನೆಯ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಬಂದಾಗ ಸಾಧನೆ ಕಠಿಣವಾಗುತ್ತದೆ. ಬಹುಶಃ ಕಾರಣವೇನೆಂದರೆ, ಜಗತ್ತು, ವಿಶ್ವ, ಪ್ರಜ್ಞೆ ಎಂದೆಲ್ಲಾ ಬಾಹ್ಯಪರಿಸರದಲ್ಲಿದ್ದು ಸತ್ಯವನ್ನರಿಯುತ್ತಿದ್ದ ಮನವು (ಮನ-ಸಂಸ್ಕೃತ; Man-English) ಈಗ ತನ್ನ ಆಂತರ್ಯವನ್ನೇ ಕಣಕತೊಡಗಿದೆ. ‘ಸ್ವ’ ಎಂದಾಗ ಅದು ಬೇರೇನಲ್ಲ. ಇಂಥ ಅಖಂಡ ವಿಶ್ವದಲ್ಲಿ ನಾನು ಎಂಬುದರ ಅನ್ವೇಷಣೆ ಮತ್ತು “ನಾನು” ಎಂಬುದರ ವಿಸರ್ಜನೆ.

ಏಳನೇ ಸೂತ್ರದವರೆಗೆ ನಮ್ಮ ಅಹಂಕಾರಕ್ಕೆ ಯಾವುದೇ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಅಡಚಣೆಯಿಲ್ಲ. ಎಂಟನೇ ಸೂತ್ರ ನಮ್ಮೊಳಗಿನ ಅಹಮನ್ನು ಬೊಟ್ಟು ಮಾಡಿ ಹೇಳುತ್ತದೆ: ಅದನ್ನು ವಿಸರ್ಜಿಸಬೇಕು. ವಿಸರ್ಜಿಸುವುದೆಂದರೆ ಆ ನಾನತ್ವ ಎಲ್ಲಿದೆ? ಯಾವುದರಲ್ಲಡಗಿದೆ? ಎಂದು ಅರಿಯುವುದಷ್ಟೆ! ಅರಿತ ಮೇಲೆ ಅದು ವಿಸರ್ಜನೆಯಾದಂತೆಯೇ. ಯೋಗದ ಏಳು ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಅರ್ಥೈಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರೆ ಇದು ಸುಲಭದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ. ನಾನೆಂಬುದನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡರೆ ಏನನ್ನೂ ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲ. ಓಶೋ ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳುವುದಾದರೆ, “ಕನಸಿನಿಂದ ಬೆಳಗ್ಗೆ ಎಚ್ಚರಗೊಂಡಾಗ ಏನನ್ನೂ

ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲವೋ ಹಾಗೆಯೇ ನಾನೆಂಬುದನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡಾಗಲೂ ಏನೂ ನಷ್ಟವಿಲ್ಲ.” ಅಂತರಂಗದ ಆಕಾಶಕ್ಕೆ ಜಿಗಿದರೆ, ಅಲ್ಲಿ ನಾನು-ನೀನು ಎಂಬ ಸೀಮೆಗಳೆಲ್ಲ ಅಳಿದುಹೋಗುವುವು. ಮೊತ್ತ ಮೊದಲ ಬಾರಿಗೆ ಚಂದ್ರನ ಮೇಲೆ ಕಾಲಿಟ್ಟವರ ಬಾಯಿಂದ ಬಂದ ಮಾತನ್ನು ನೆನಪಿಗೆ ತಂದುಕೊಳ್ಳೋಣ:

‘ಇಲ್ಲಿಂದ ನಮ್ಮ ಭೂಮಿ ತುಂಬಾ ಸುಂದರವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತಿದೆ..... ಇದು ಯೋಗದ ಬಲು ಪ್ರಾಚೀನ ಅನುಭವ. ಅವರು ಮರಳಿ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಕೇಳಿದರಂತೆ: ನೀನೇಕೆ ನನ್ನ ರಷ್ಯಾ ಎನ್ನಲಿಲ್ಲ? ಆಗವರು ಹೇಳಿದರು: “ಅಲ್ಲಿ ಯಾವ ರಷ್ಯಾ ಉಳಿದಿರಲಿಲ್ಲ, ಅದು ಅಸೀಮ! ಅಲ್ಲಿ ಸೀಮೆಗಳಾವುವೂ ಇರಲಿಲ್ಲ, ಅಳಿದುಹೋಗಿದ್ದವು.’ ಅಹಂಭಾವವು ನಿರಸನವಾಗುವ ಹೊರತು ಆ ಸಾಧಕ ಯೋಗಿಯೆನಿಸಲಾರ; ಯೋಗ ತಿಳಿಯಲಾರ. ಯಾವಾಗ ನಾನು, ನೀನು ಇಲ್ಲವಾಗುವುದೋ ಆಗ ಏನು ಶೇಷ ಉಳಿಯುವುದೋ ಬಹುಶಃ ಅದೇ ಪರಮಾತ್ಮ! ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಅಹಮ್‌ನ್ನು ಕುರಿತಂತೆ ರಜನೀಶರ ಹೊಚ್ಚ ಹೊಸ ವಿವೇಚನೆಯನ್ನು ಸಂಕ್ಷೇಪಿಸುವುದಾದಲ್ಲಿ: ನಿನ್ನೆ, ಇಂದು ಮತ್ತು ನಾಳೆ ಎಂಬ ತ್ರಿಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸ್ತವವಾಗಿ ಅನುಭವಕ್ಕೆ ಸಿಗುವುದು, ಪ್ರಜ್ಞೆಯ ಭಾಗವಾಗುವುದು ಇಂದು ಮತ್ತು ಈಗ ಅಷ್ಟೇ. ಇನ್ನೆರಡು ಕಾಲಗಳು ಬೇರೇನಲ್ಲ, ನಮ್ಮ ಮನಸು, ನಮ್ಮ ಕನಸು! ವ್ಯಕ್ತಿಯಹಂಕಾರವೆಂಬ ಸಸಿಗೆ ನೀರೆರೆದು ಪೋಷಿಸುವುದು ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಭೂತಕಾಲ. ಕಾಲದ ಹಂಗಿಲ್ಲದ ಅಹಂ ಬೆಳೆಯುವುದಿಲ್ಲ, ಉಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಅಹಂಪ್ರಜ್ಞೆಗೆ ಮೂಲಾಧಾರ ಭೂತಸಂಜ್ಞೆ.

ಅಹಂಭಾವವು ಸ್ವಭಾವವಾದಾಗ ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಸೃಜನಾತ್ಮಕತೆ ನಶಿಸತೊಡಗುತ್ತದೆ. ಅಂತರಂಗದ ಗುಹೆಯಲ್ಲಿ ಅಡಗಿ ಕುಳಿತ ಹಮ್ಮು-ಬಿಮ್ಮಿನ ವ್ಯಾಘ್ರ ಈಚೆಗೆ ಬಂದು ಗರ್ಜಿಸಿದಾಗಲಷ್ಟೇ ಅದರ ಅಸ್ತಿತ್ವ ತಿಳಿಯುವುದು. ಪ್ರಸಂಗಗಳೊಂದಿಗೆ ಮುಖಾಮುಖಿಯಾದಾಗ ಮಾತ್ರ ನನನಮ್ಮ ಸ್ವ-ಭಾವ ಏನು? ಎಂದರಿವಿಗೆ ಬರುವುದು. ‘ಅಹಂ ನಿರಸನ’ ಹುಡುಗಾಟವಲ್ಲ; ಹುಡುಕಾಟದ ನಿರಂತರ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ. ಯೋಗಿಗಳು, ಸಂತರು, ದಾರ್ಶನಿಕರೆನಿಸಿಕೊಂಡವರೂ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಎಡವಿ ಮುಗ್ಗರಿಸುವುದು ಈ ಹಂತದಲ್ಲೇ! ‘ಮಂಡೆ ಬೋಳಾದಡೇನು, ಮನ ಬೋಳಾಗದಲ್ಲದೇ!’ ಮನೆಯ ಕನವ ನಿತ್ಯ ತೊಡೆಯುವಂತೆ ಮನದ ಕನವ ತೊಳೆಯಬೇಕು. ಮನದ ಮಾಲಿನ್ಯಕ್ಕೆ ನಾನತ್ಯವೇ ಮೂಲ.

ಹೆಸರು, ಪದವಿ, ಹುದ್ದೆ, ಅಧಿಕಾರ, ವಿದ್ಯಾರ್ಹತೆ, ಆದರ್ಶ, ಕನಸು, ಪ್ರೇಮ, ಸ್ನೇಹ, ಸಾಧನೆ, ಕೀರ್ತಿ, ಯಶಸ್ಸು, ದ್ವೇಷಾಸೂಯೆ, ಪ್ರತೀಕಾರ, ಹಿಂಸೆ, ಸಂಘರ್ಷ, ಯುದ್ಧ, ಎಲ್ಲವೂ ಅಹಮ್‌ನ್ನು ಪೋಷಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ನಿರತವಾಗಿವೆ. ಅದರಲ್ಲೂ ಆಧುನಿಕ ವಿದ್ಯೆ-ಜ್ಞಾನಾರ್ಜನೆಯ ನೆಪದಲ್ಲಿ ಸಾಗುತ್ತಿರುವ, ಪಾರದಂಗಡಿಗಳಲ್ಲಿ ಬಿಕ್ಕಿರುವ ವ್ಯಾಪಾರೀ ವಿದ್ಯೆ-ಪದವಿಗಳು ಹಾಗೂ ಜಗತ್ತನ್ನು ಗೆಲ್ಲಬೇಕೆಂಬ ಹುಚ್ಚು ಆಧಿಪತ್ಯಗಳಂತೂ ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಅಹಂಕಾರವನ್ನು ದಷ್ಟಪುಷ್ಟವಾಗಿ ಬೆಳೆಸುತ್ತಿವೆ. ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಎಷ್ಟೊಂದು ತಿಳಿದಿದೆಯೆಂಬ ಅಹಂಭಾವ ; ವಿವೇಕಕ್ಕೆ ಇನ್ನೂ ತಿಳಿಯದಿರುವುದು ಎಷ್ಟಿದೆಯೆಂಬ ನಮ್ಮತ!

ಅಹಂನ ಸೂಕ್ಷ್ಮತೆ ಎಷ್ಟೆಂದರೆ 'ಮಾಡಿದನೆಂಬುದು ಮನದಲಿ ಹೊಳೆದರೆ ಏಡಿಸಿ, ಕಾಡಿತ್ತು ಶಿವನ ಡಂಗುರ' ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ ಬಸವಣ್ಣ. ಅಹಂಕಾರ ನನ್ನಲ್ಲಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳುವುದೇ, ಹಾಗೆಂದುಕೊಳ್ಳುವುದೇ ಅಹಮ್ಮಿನ ಬೀಜ ಮೊಳಕೆಯೊಡೆವ ಹೊತ್ತು ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ ಅಲ್ಲಮಪ್ರಭು.

ಪತಂಜಲಿಯ ಯೋಗಶಾಸ್ತ್ರವು ಹೇಳುವುದೂ ಇದನ್ನೇ. ಯೋಗಿಯಾಗುವವರಿಗೆ ಇದು ಸಲ್ಲದು. ಎಂಟನೇ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಕಾಲಿಟ್ಟವರು "ಅಹಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಸ್ಮಿ" ಎಂದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾ ಅಹಮ್ಮನ್ನು ಹೊರದೂಡುವರು. ಅಂದರೆ ಅಹಮ್ಮನ್ನು ಅರಿಯುವರು! 'ನಾನೇ ಬ್ರಹ್ಮ' ಎನ್ನುವುದು ಪರಮಧಾಷ್ಟ್ಯವಲ್ಲ ; ಅಹಂನ ನಿರಸನ. ನಾನೆಂಬುದು ಬೇರೇನಲ್ಲ, ಬ್ರಹ್ಮದ ಒಂದಂಶ! 'ಅರಿಯಿರಿ; ಅದಾಗಬೇಡಿರಿ' ಎಂದು ಪತಂಜಲಿ ಪದೇ ಪದೇ ಹೇಳುವುದು ಇಂಥದನ್ನೇ. ನಾನು ಎಂಬುದು ಬೇರೆಯಲ್ಲ, ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡ ಬೇರೆಯಲ್ಲ. ಜಲಬಿಂದು ಬೇರೆಯಲ್ಲ, ಆಳಗಲದ ಸಿಂಧು ಬೇರೆಯಲ್ಲ.

ಒಂಬತ್ತನೇ ಸೂತ್ರ: ಮೃತ್ಯುವೂ ವಿಕಾಸಶೀಲ ಗುಣ ಹೊಂದಿದೆ. ಮೃತ್ಯುವೂ ಪರಮಾತ್ಮವೇ, ಸಾವನ್ನು ಜೀವನದಂತೆಯೇ ಸಾಕ್ಷೀಭಾವದಿಂದ ನೋಡಬೇಕು.

ಓಶೋ ಇದನ್ನು ಸ್ಥೂಲವಾಗಿ 'ವೈರಾಗ್ಯ ಮತ್ತು ಸಾಕ್ಷಿತ್ವ' ಎಂದು ಕರೆಯುವರು. ವಿರಾಗ ಎಂದರೆ ರಾಗರಹಿತ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲ, ರಾಗಗಳನ್ನು ದೂರವಿಟ್ಟು ವೀಕ್ಷಿಸುವುದು. ನಿರ್ವಾಣ ಎಂದರರ್ಥ: ಮೃತ್ಯು ಯಾರಿಗೆ ಮೃತ್ಯುವಾಗಿ ಉಳಿದಿಲ್ಲವೋ ಅಂಥ ಸ್ಥಿತಿ. ಬದುಕಿನಂಥದೇ ಸ್ಥಿತಿ ಸಾವು. ಸಾವನ್ನು ಬದುಕಿನಷ್ಟೇ ಸರಾಗವಾಗಿ, ಸಾಕ್ಷೀಭಾವದಿಂದ ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದು. ಇದೇ ಯೋಗದ ಪರಮಸೂತ್ರ; ಅಂತಿಮಸೂತ್ರ. ಅದಾವ ದಿನ ನಾನು ಎಂಬುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದು ಗೊತ್ತಾಗುವುದೋ ಅದೇ ದಿನ ಗೊತ್ತಾಗುವುದು: ಮೃತ್ಯು ಯಾರದ್ದು? ಸಾಯುವವರು ಯಾರು? ಗೌತಮಬುದ್ಧರಿಗೆ ಜ್ಞಾನೋದಯವಾಯಿತೆಂದಷ್ಟೇ ನಮಗೆ ಗೊತ್ತು; ಹಾಗೆಂದರೇನೆಂದು ಕೇಳಿಕೊಂಡ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಇದಕ್ಕಿಂತ ಚೆನ್ನಾದ ಉತ್ತರ ಇನ್ನಾವುದಿದ್ದೀತು! ಸಿದ್ಧಾರ್ಥನೆಂಬವ ಬುದ್ಧತ್ವ ಹೊಂದಿದರೆಂದರೆ ಸಂಪೂರ್ಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯೋಗಿಯಾದರು ಎಂದೇ.

ನಾನತ್ವ ಸತ್ತ ಮೇಲೆ ಇನ್ನೆಲ್ಲಿದೆ ಇನ್ನೊಂದು ಮೃತ್ಯು? ನಿಜವಾಗಿ ಸಾಯಬೇಕಾದದ್ದು ಸಾವಲ್ಲ, ಬದುಕಿನುದ್ದಕ್ಕೂ ಕಾಡುವ, ಅಂತರಂಗದಲ್ಲಿದ್ದೇ ಆಟವಾಡುವ ನಾನತ್ವ. ಎಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಮಂದಿ ಸಾವಿಗೆ ಹೆದರುವರೋ ಅಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ನಾನತ್ವ ಅಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂದರೆ ದೈವಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರ, ಭಗವಂತನ ಚರಣಾರವಿಂದಕ್ಕರ್ಪಿತ, ಲೋಕದಿಂದ ಮುಕ್ತಿ, ಸ್ವರ್ಗದಭಿಲಾಷೆ, ಅಧ್ಯಾತ್ಮಸಿದ್ಧಿ ಎಂಬ ಪದಪುಂಜಗಳೆಲ್ಲ ಅಹಮ್ಮಿನ ಅನ್ಯರೂಪಗಳು; ಅನೂಹ್ಯ ರೂಪಗಳು! ಈ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ ಅಲ್ಲಮ ವೇಚಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು 'ಶಬ್ದದ ಲಜ್ಜೆಯ ನೋಡಾ!' ಇಂಥವನ್ನೆಲ್ಲ ಗೆದ್ದವರು, ಮೀರಿದವರು ಯೋಗಿಗಳು. ಗೆಲ್ಲುವುದೆಂದರೆ,

ಮೀರುವುದೆಂದರೆ ಅರಿಯುವುದು. ವಿಶ್ವಸತ್ಯವನ್ನು ಅರಿಯಲು ಸಂನ್ಯಾಸಿಯೇ ಆಗಬೇಕಿಲ್ಲ; ಸಂಸಾರದಿಂದ ವಿಮುಖಗೊಳ್ಳಬೇಕಿಲ್ಲ!

ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಯೋಗಿ ರಜನೀಶರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಇಂತಿದೆ: ಪತಂಜಲಿಮುನಿಯು ಮೂಲತಃ ವಿಜ್ಞಾನಿ, ಆತನ ಯೋಗಸೂತ್ರ ಮೂಲವಿಜ್ಞಾನ. ಜಗತ್ತನ್ನು ಅದು ಹೇಗಿದೆಯೋ ಹಾಗೆಯೇ ಅರಿಯುವ, ಆ ಮೂಲಕ ನಮ್ಮನ್ನು ಎಲ್ಲಿಟ್ಟು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂಬ ಬದುಕಿನ ತತ್ವಜ್ಞಾನ. ಇದರಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಾಂತವಿದೆ, ಅನ್ವಯಿಸಿ ನೋಡಲು ಪ್ರಮಾಣಗಳಿವೆ, ಪ್ರಯೋಗಿಸಲು ನಿಶ್ಚಿತ ಮಾರ್ಗಗಳಿವೆ. ಈ ಯೋಗವನ್ನು ಭಾರತೀಯ ತತ್ವಶಾಸ್ತ್ರ ಪರಂಪರೆಯಲ್ಲಿ 'ದರ್ಶನ' ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಇದು ಕೇವಲ ದರ್ಶನವಲ್ಲ, ಅನುಭಾವಿಕ ಸತ್ಯ. ದರ್ಶನವೆಂಬುದು ಶಾಸ್ತ್ರ, ಸಿದ್ಧಾಂತಗಳಿಂದ ಕಟ್ಟಿದ ಬುದ್ಧಿಪೂರ್ವಕ ರಚನೆ. ಅನುಭಾವವೆಂಬುದು ಇದನ್ನೊಳಗೊಂಡೂ ಮೀರುವ, ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಸ್ವಂತ ಸಂವೇದನೆಗಳಿಗೆ ನಿಷ್ಠವಾಗುವ ಬುದ್ಧಿಪೂರ್ವ ಸಂಶ್ಲೇಷಣೆ.

ಪತಂಜಲಿಯು ಈ ವಿಶ್ವಾತ್ಮಕತೆಯನ್ನು ಕಂಡುಕೊಳ್ಳಲು ಯಮ, ನಿಯಮ, ಆಸನ, ಪ್ರಾಣಾಯಾಮ, ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ, ಧ್ಯಾನ, ಧಾರಣ, ಸಮಾಧಿ ಎಂಬ ಎಂಟು ಮಜಲುಗಳನ್ನು ಬಳಸಲು ಸೂಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಕಾಲಾನಂತರ ಜನಪ್ರಿಯಗೊಂಡದ್ದು ಯೋಗಾಸನವೊಂದೇ. ರಜನೀಶರು ಯೋಗಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವನ್ನು ಆಯ್ದು, ಅದರ ಅನುಭಾವಿಕ ಆಯಾಮವನ್ನು ಮನದಟ್ಟು ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಪದಾರ್ಥವಿಜ್ಞಾನವು ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಜ್ಞಾನ ಹೊಂದಲೆಂದು ಸೋಪಾನ ಹಾಗೂ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ತಿಳಿವು ಶುದ್ಧವಿಜ್ಞಾನವಲ್ಲದೆ ಬೇರೇನಲ್ಲ! ಎಂಬುದನ್ನು ಮನೋಜ್ಞವಾಗಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ, ತಮ್ಮ ಮಾತು, ಪ್ರವಚನ, ಬರಹ, ಆಲೋಚನೆಗಳಲ್ಲಿ.

ಹಾದಿಯಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದ ಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಚಂದದ ಮೂರ್ತಿಯೊಂದು ಅಡಗಿದೆಯೆಂಬುದು ಚತುರನಾದ, ಪ್ರತಿಭಾನ್ವಿತನಾದ ಶಿಲ್ಪಿಗಳೇ ತಿಳಿಯುವುದು. ಆಗಾತ ತನ್ನದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಹೊರತೆಗೆಯುವನು. ಶಿಲ್ಪಿಯನ್ನು ಕೇಳಿದರೆ ನಮ್ಮತೆಯಿಂದ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ: ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಬಾರದ ಕಲ್ಲೇನು ಮೂರ್ತಿಯ ಸುತ್ತಲೂ ಅವರಿಸಿತ್ತೋ ಅದನ್ನು ಕಿತ್ತು ತೆಗೆದೆ! ಮತ್ತೇನು ಮೂರ್ತಿ ಅಡಗತ್ತೋ ಅದು ಪ್ರಕಟವಾಯಿತು!! "ಕಲೆಯನ್ನಲ್ಲದೆ ಶಿಲ್ಪಿ ಶಿಲೆಯನೇಂ ಸೃಷ್ಟಿಪನೆ?" ಓಶೋ ಅತ್ಯಂತ ಸಹಜ ವಿನಯದಿಂದ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ: ಪತಂಜಲಿಯನ್ನು ನಾನು ಕಾಣುತ್ತಿರುವುದು ಹೀಗೆ, ಏಕೆಂದರೆ ಆ ನಿಸರ್ಗವಿಜ್ಞಾನಿ ಹೇಳುವುದೇ ಹೀಗೆ.

ಮಹತ್ವವೆನಿಸುವುದೆಲ್ಲ ಸರಳವೇ. ಯಾವತ್ತೂ ಸತ್ಯ ಸರಳ ಮತ್ತು ನಗ್ನ. ಸತ್ಯಕ್ಕೆ ಯಾರ ಮರ್ಜಿಯಾಗಲೀ, ಯಾವುದರ ಉಪಾಧಿಯಾಗಲೀ ಇಲ್ಲ. ಹಾಗಾಗಿ ಯಾರು ಬೇಕಾದರೂ ಅರಿಯಬಹುದಾದ, ಯಾರೂ ಪ್ರಯೋಗಿಸಬಹುದಾದ, ಯಾವುದು ಏನಾಗಿದೆಯೋ, ಏನಾಗುವುದೋ ಅದೇ ಎಲ್ಲರೂ ಆಗಿರುವ 'ಯೌಗಿಕ ಅನುಭವ' ವೆಂಬುದು ಸಕಾಲಿಕ ಮತ್ತು ಸಾರ್ವಕಾಲಿಕ. ದಾರ್ಶನಿಕವೂ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕವೂ ವಿಶ್ವಾತ್ಮಕವೂ ಆದದ್ದು ಬಹುಶಃ ಇದು ಮಾತ್ರ. ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ವೈಜ್ಞಾನಿಕತೆ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದದ್ದು ಯೋಗದಿಂದಲೇ.

ಪರಾಮರ್ಶನ ಕೃತಿಗಳು:

- ಇಮ್ಮಡಿ ಶಿವಬಸವಸ್ವಾಮಿ(ಅನು:೧೯೭೬) ಸಾಯಣ ಮಾಧವಾಚಾರ್ಯ ವಿರಚಿತ ಸರ್ವದರ್ಶನ ಸಂಗ್ರಹ, ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಧಾರವಾಡ
- ಓಶೋ ರಜನೀಶ್ (ಅನು:೨೦೦೩: ಮಾ ಬೋಧಿ ನಿಸರ್ಗ, ಸ್ವಾಮಿ ಅಮಾನೊ ಮಹಾಪದ್), ಪತಂಜಲಿ ಯೋಗಸೂತ್ರಗಳ ಸಂಪುಟಗಳು
- ಓಶೋ ರಜನೀಶ್ (ಅನು:೨೦೦೨: ಮಾ ಬೋಧಿ ನಿಸರ್ಗ, ಸ್ವಾಮಿ ಅಮಾನೊ ಮಹಾಪದ್), ಯೋಗ: ಹೊಸ ಆಯಾಮ
- ಓಶೋ ರಜನೀಶ್(ಅನು:೨೦೦೪) ಕ್ರಾಂತಿಬೀಜ
- ಓಶೋ ರಜನೀಶ್(ಅನು:೨೦೦೩) ಧ್ಯಾನಯೋಗ: ಪ್ರಥಮ ಮತ್ತು ಅಂತಿಮ ಮುಕ್ತಿ
- ಓಶೋ ರಜನೀಶ್(ಅನು:೨೦೦೨) ಒಂದೊಂದೇ ಹೆಜ್ಜೆ
ಇವೆಲ್ಲ ಕೃತಿಗಳ ಪ್ರಕಾಶಕರು: ಅನುಭವ ಪ್ರಕಾಶನ, ಅಲಿ ಅಸ್ಕರ್ ರಸ್ತೆ, ಬೆಂಗಳೂರು
- ಓಶೋ ವಿರಚಿತ ಪುಸ್ತಕಗಳ ಟಿಪ್ಪಣಿ, ಪತ್ರಿಕಾ ತುಣುಕುಗಳು, ಧ್ವನಿಸುರುಳಿಗಳು
- ದೇವಿಪ್ರಸಾದ್ ಚಟ್ಟೋಪಾಧ್ಯಾಯ (ಅನು: ಬಿ ವಿ ಕಕ್ಕಿಲ್ಲಾಯ ೧೯೯೬)
- ಭಾರತೀಯ ದರ್ಶನಗಳು, ನವಕರ್ನಾಟಕ ಪ್ರಕಾಶನ, ಬೆಂಗಳೂರು
- ರಾಧಾಕೃಷ್ಣನ್ ಎಸ್ (೧೯೭೯) ಭಾರತೀಯ ತತ್ವಜ್ಞಾನ

- ರಾಮಕೃಷ್ಣ ಜಿ(ಅನು:೧೯೯೫) ದರ್ಶನ, ಮೂಲ: ದೇವಿಪ್ರಸಾದ್ ಚಟ್ಟೋಪಾಧ್ಯಾಯ, ನವಕರ್ನಾಟಕ ಪ್ರಕಾಶನ, ಬೆಂಗಳೂರು
- ರಾಮಕೃಷ್ಣರಾವ್ (ಅನು ೧೯೭೧) ಭಾರತೀಯ ತತ್ವಶಾಸ್ತ್ರದ ಮೂಲಾಂಶಗಳು, ಮೂಲ: ಎಂ ಹಿರಿಯಣ್ಣ, ಮೈವಿವಿ
- ಶೇಷಗಿರಿರಾವ್ ವಿ ಎನ್ (೧೯೮೫) ಸಮಕಾಲೀನ ಭಾರತೀಯ ತತ್ವಶಾಸ್ತ್ರ, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ
